

Biblioteka
FILOZOFŠKE TEME

knjiga 4

Epikur

OSNOVNE MISLI

POSLANICA HERODOTU
I POSLANICA MENEKEJU

Prevod s nemačkog
Dr Miloš N. Đurić

Beograd
2005
ĐURICA

Naslov originala:

EPICURI EPISTULAE TRES ET RATAE SENTENTIAE
a Laetio Diogene servatae, in usum scholarum edidit P. von der
Mühl Lipsiae in aedibus B. G. Teubneri MCMXXII

EPIKUROV ŽIVOT, NJEGOVO UČENJE I NJEGOVA ŠKOLA

1. ŽIVOT

Kad je porazom kod Heroneje učinjen kraj suverenom postojanju helenskih gradskih država, Epikur nije bio navršio ni četiri godine života. On je, dakle, odrastao u sasvim novoj političkoj atmosferi. Rodio se god. 341. na ostrvu Samu, gde je proveo svoju mladost, i kamo je njegov otac, Neokle, Atinjanin iz župe Gargeta, bio došao god. 352/1. kao kleruh i kao takav dobio imanje, ali se, radi nasušnog hleba, morao baviti i davanjem elementarne nastave. Epikur je bio veoma obdaren, i njegova tri brata, Neokle, Heredem i Aristobul, rado su priznavali njegovu duhovnu nadmoćnost, te su se docnije pridružili njegovoj školi i s njime živeli u bratskoj slozi i ljubavi, ali je on često poboljevao, i baš zato imao vremena i razloga da razmišlja o sebi i o svome životu. Još u rimsko doba čuvano je kao svetiinja njegovo pisno majci, Herostrati, iz kojega se vidi njegov srdačan odnos prema njoj. Ona mu je pisala kako je usnila grdan san o stanju njegova zdravlja, a on joj u pismu umnim razlozima objašnjava da su to samo prazne utvare, uverava je da se on dobro oseća, obaveštava je o svom napretku u filozofskim studijama i moli je da ne otkida od svojih usta da bi njemu poslala dovoljno sredstava za njegovo izdržavanje.

Prvi učitelj na Samu bio mu je platoničar Pamfil, ali ovaj četrnaestogodišnjem dečaku nije mogao dati ono što je ovaj tražio. Prave hrane za svoj duh našao je tek onda kad je stigao u Teju na maloazijskoj obali, gde je postojala cvetna demokritska škola (Sext. E. *Adversus mathematicos* 12), u kojoj je upoznao atomističku sliku sveta. Tu se sa zanosom predao proučavanju atomističkog materijalizma, i ovaj će postati osnova njegovog materijalističkog shvatanja prirode, kojega će se on dosledno pridržavati celog svog života. Njegovo zdravlje postepeno se popravilo, tako da je god. 323/2. došao u Atinu da kao efeb odsluži vojnu službu. Slobodno vreme upotrebljavao je da sluša predavanja iz Filozofije. Međutim, njegov pogled na svet bio je već izgrađen i utvrđen, tako da na njegov filozofijski razvitak nisu mogli uticati ni Akademija ni Likej ni Kinosarg. Tom prilikom upoznao se sa docnijim komediografom Menandrom, svojim ispisknikom; mišljenje da je on uticao na Menandrovo shvatanje sveta i života ne može se održati, jer Epikurova filozofija i Menandrove sentencije podudaraju se utoliko ukoliko je okolina u kojoj su živeli obojici utisnula svoj pečat; inače se oni razilaze baš u onom čime se Epikurova filozofija (načelno razlikuje od opšteg mišljenja i drugih sistema onog vremena¹). Po odsluženju vojnog roka vratio se Epikur u svoj zavičaj da u Teju produži svoje studije. Kao njegov učitelj u Teju spominje se Nausifan, demokritovac, originalan mislilac i privlačan učitelj, ali su i učitelj i učenik u svome biću i u svome stavu prema životu bili veoma različni. Kao Platon i Aristotel, i Nausifan je težio da svoje učenike osposobi za praktičko-političku delatnost, ali ne na osnovi idealističkog, nego na podlozi materijalističkog posmatranja sveta i života. Ali kako Epikur u izgrađivanju čoveka za učešće u javnom životu nije našao pravi zadatak filozofije, nego u

¹ Vid. Đuro Kezić *Menandar i Epikur*, *Nastavni vjesnik* god. XX (1912), str. 252-266.

materijalističke svrhe života, nije čudnovato što se on sa svojim učiteljem morao razići. Mada se odlikovao razvijenom samosvesnošću on se u samostalnom proučavanju filozofskih problema dugo i brižljivo pripremao da sam jednoga dana postane učitelj materijalističke filozofije.

Kad je navršio trideset i jednu godinu života, Epikur je otpočeo svoja predavanja u Mirileni na Lezbu, god. 310, ali se ubrzo preselio u Lampsak na Helespontu, poslednje prebivalište Klazomenjanina Anaksagore, u koje se ovaj povukao kad su ga Periklovi protivnici primorali da ostavi Atinu. Boravak u Lampsaku, starom središtu nauke o prirodi, bio je za razvitak nove filozofijske škole veoma značajan, jer je tu Epikur za svoju školu zadobio velik broj pristalica, najbogatijih i najuglednijih mladića, koji su njegova predavanja sa zanosom slušali. Metrodor, Idomenej, Leontej, Polijen, Kolot i drugi Lampsakani ostaće mu verni privrženici celog života. Docnije on će iz Atine češće putovati u Lampsak i uvek održavati živ saobraćaj s lampsakim krugom prijatelja. Iz Lampsaka, god. 307/6, u vreme kad je Atina kao danajski poklon dobila natrag političku slobodu, Epikur se preselio u Atinu, gde je za osamdeset mina kupio jednu baštu (*zḗπος*) blizu Dipila i tu osnovao svoju školu. Atina će doduše ostati središte filozofije sve do cara Justinijana, ali za to što ona, osim Epikura, nije iznedrila još kojega znatnijeg filozofa, ne nose krivicu Atinjani. Tako se može reći da je Epikur među filozofima poslednji i filozof koga je dala Atina njegova filozofija poslednje tiho svetljenje antičkoga duha. S učiteljem se preselio i jedan deo učenika, a drugi su ostali u Lampsaku. Školskoj zajednici pripadali su ne samo robovi nego i žene koje su bile što žene njegovih učenika, na primer T e m i s t a, žena Leontejeva, što hetere, kao L e o n r i j a, N i k i d i j a, M a m a r i j a i druge. Članovi škole bili su učitelju i njegovu učenju duboko odani, jer su u njemu više gledali osnivača religije i proroka negoli naučnog učitelja. Epikur je u celom svom ponašanju i načinu

života bio primeran, i „kad se njegov život u svojoj blagoj ujednačenosti i samodovoljnosti uporedi sa životima drugih ljudi, on podseća na mit“ (*Gnomologium Vaticanum* 36). Zato je sasvim razumljivo što su njegovi učenici gledali u njemu neko više biće i što su dan rođenja duboko voljenog i nadasve poštovanog učitelja svečano slavili desetog dana meseca garmeliona još za života njegova. A učitelj je nalazio jedini zadatak filozofije u tome da ljudima pomogne u njihovim duševnim nevoljama, svima koji imaju uši da čuju razvedri dušu i da im za ceo njihov život obezbedi osećanje sreće. Samo se jedan učenik izdvojio iz škole i postao njen najžešći protivnik: strasni Timokrat, brat Metrodorov. Po mestu gde je Epikur držao svoja predavanja epikurovci su i dobili ime „mislioci iz Bašte“. U svojoj školi Epikur je proveo ostali deo svoga života, punih trideset i šest godina, živeći zajedno sa svojim učenicima. Učitelj je, kao što doznajemo iz njegova testamenta, i svoju kuću i baštu zaveštao svojoj školi. Kult osnivača škole ostao je živ i posle njegove smrti i stvorio vezu kojom je školska zajednica neraskidno bila vezana. Lukretije, njegov rimski sledbenik, upoređuje ga sa Kererom i sa Bakhom, koji su ljude obdарили hlebom i vinom, kao i sa Heraklom, koji je svet oslobodio od različitih nemani (*De rerum natura* V 13–23, 43–54).

Pri kraju života Epikur je mnogo patio od kamena u bešici, ali je pokazao primerno samosavladivanje:

„Dok sam bio bolestan -- kaže Epikur -- nisam se ni s kim porazgovorio o mojim telesnim bolovima, a nisam o tome govorio ni onima koji su dolazili da me vide; štaviše, produživao sam svoja ranije započeta proučavanja prirode, a naročito sam se bavio pitanjem kako duh, i pored svoga učešća u pokretima koji pogadjaju telo, ipak može da ostane miran i da i sačuva dobro koje mu je svojstveno. Osim toga, nisam lekarima davao prilike da se razmeću svojim radom, jer sam čak i tada svoj život smatrao za lep i vedar“ (Marci Aur. IX 41). Umro je god. 270, posle četrnaestodnevnog bolovanja, u svojoj sedamdeset i drugoj godini.

2. SPISI

Svoj filozofijski sistem razvio je Epikur u mnogobrojnim spisima, kojih je bilo tri stotine svitaka. Najvažnije od njegovih spisa zabeležio je Diogen Laercianin (X 27–28).

Najveći od svih spisa bio je spis *O prirodi* u trideset i sedam knjiga, od kojega su očuvani samo odlomci iz II i XI knjige u herkulanskim svitcima iz biblioteke konsula Pisona, epikurovca. Izvod iz ovog dela s pobijanjem drugih učenja o prirodi, naročito heraklitsko-stoičkog učenja, ima veliki natpis Diogena iz Enoande (ordinavit et explicavit Joh. William, Lipsiae MCMVII, Bibl. Teubn.). Ostali fizikalni spisi bili su: *O atomima i praznom prostoru*, *O uglu atoma*, *Izvod iz knjiga protiv fizičara*, *O slikama*, *Anaksimenu* i drugi.

Svoju gnoseologiju izložio je Epikur u spisu *O merilu ili Kanon*.

Etičke teme obrađivali su ovi spisi: *O ljubavi*, *Šta treba birati i čega se treba kloniti*, *O svrsi*, *O pobožnosti*, *O načinima življenja* u četiri knjige, *O pravičnom delanju*, *O pravičnosti i drugim vrlinama*, *O poklonima i zahvalnosti*, *O kraljevstvu*. -- Etička načela, određena da se uče napamet, nalaze se i u *Osnovnim mislima*, kojih ima četrdeset i četiri, i koje donosimo u prevodu. God. 1888. nađen je u Vatikanu zbornik Epikurovih izreka, takođe određenih da se uče napamet.

Nekoliko spisa dobilo je imena po članovima škole, na primer *Aristobul*, *Hegesijanakt*, *Temista*, *Metrodor*, *Nekle*, *Polimed*, *Heredem*.

Osim pomenutih spisa, u Diogena Laercianina sačuvan je Epikurov testament (X 16–22) i tri veće poslanice: *Poslanica Herodotu*, u kojoj je filosof izložio kvint-esenciju svoje fizike (X 36–83), i koju donosimo u prevodu, *Poslanica Pitoklu*, gde je izneo svoju meteorologiju (X 84–116) i *Poslanica Menekeju*, gde je izneo osnovne misli svoje fizike (X 122–135). Ima odlomaka i iz druge poslanice. Poslanice što ih je Epikur pisao prijateljima u dijaspori imaju sličan značaj kao i poslanice hrišćanskih apostola.

Najobimniji epikurovski tekst koji je sačuvan jeste latinski heksameterski didaktički ep T. Lukrecija. Kara (97-55 s. e.) De rerum natura u šest knjiga. U I-oj i II-oj knjizi izložena je i objašnjena Epikurova fizika, u III-oj i IV-oj njegova psihologija, a u V-oj i VI-oj njegova kosmologija. Lukrecijev spev prevela su u nas dva prevodioca. Prvi prevod je ovaj: Tih Lukrecije Kar O prirodi, preveo Marko Tepeš, drugo izdanje, Matica Hrv., Zagreb 1952 (prvo izdanje god. 1938-e). Uvod ovom izdanju napisao je Vladimir Filipović: Lukrecijev materijalistički životni nazor, str. 7-64 (delove I-og izdanja počeo je prevodilac objavljivati god. 1934-e). Drugi je prevod: Lukrecije O prirodi stvari, prepev, predgovor i kritičke beleške Anice Savić-Rebac, izdanje Prosvete, Beograd 1951; predgovor ima naslov: Lukrecije, pesnik antičkog materijalizma (Epoha i pesnik -- Delo -- Antički materijalizam u spevu Lukrecijevu, str. VII-LVI).

Sam Lukrecije izjavljuje da on samo na latinski jezik prevodi materijalistički sistem svoga učitelja:

Caius ego ingressus vestigia dum rationes
persequor ac doceo dictis, quo quaeque creata
foedere sim =

Stopama stupam njegovim i ja,
razvijam misli tok i iznosim
zakon po kom su stvari nastale

Denique natura haec rerum ratioque repertast
nuper, et hanc primus cum primis ipse repertus
nunc ego sum in patrias qui possim venire voces =

I najad, sveta priroda i sklop
nedavno tek su nađeni, i prvi
od svih sam ja sad ponik'o što mogu
zaodenu ih rečima otaca

(V 55-57, 335-337, prevod A.S.R.)

U stvari, Lukrecijev ep nije prost prevod, nego veliko pesničko delo kojega se veličina sastoji u tome što je on s najvišim zanosom i s najvećom odanošću i savešnošću pripadnika Epikurove škole pristupio pesničkom prikazivanju jednog veoma doslednog filosofij-

skog sistema i umetnički ga savladao, tako da je za visoku poeziju oživeo sve njegove mogućnosti.

Od rimskih izvora za poznavanje Epikurova učenja važan je i Kikeron, koji, u svojim polemikama s epikurovcima, u prvom redu izlaže epikursku etiku.

Najvažniji zbornik odlomaka i materijala za Epikura i starije epikurovce jeste: H. Usener *Epicurea*, Leipzig 1887 (anast. Neudruck 1908), a kao dragocena dopuna pomenutom zborniku: Ett. Bignone *Epicuro*, opere, frammenti, testimonianze sulla sua vita, tradotti con introduzione et commento, Bari 1920.

Svoju filosofiju Epikur je podelio na tri dela: kanoniku, fiziku i etiku.

3. KANONIKA I UČENJE O PRIRODI

a) Kanonika ili učenje o saznanju

Polazeći od kirenskog učenja da teorijsko pretresanje i sve razmišljanje nisu drugo nego sredstvo za postizanje blaženstva Epikur definiše filosofiju kao „delatnost koja razmišljanjima i istraživanjima ostvaruje blažen život” (Sext. Emp. *Adv. math.* XI 169). Kao stojičari, i on Gnoseologiju, koju on zove Kanonikom, ne izgrađuje radi nje same, nego kao uvod u Fiziku, a ovu poslednju kao uvod u Etiku. Kao što joj i ime kaže, Kanonika treba da odredi kanone, tj. norme saznanja i merila za ono što je istinito ili neistinito. Ona mu zamjenjuje Logiku ili Dijalektiku, koju on velikim delom smatra za izlišnu, i zato hoće da sluša samo glas prirode (Cic. *De finibus* I 21, 27, D. L. X 34). Suprotno misliocima koji su kao Branislav Petronijević učili da su „tačni matematički pojmovi ključ za rešenje svetske zagonetke”, Epikur je polazio i od toga da matematičke nauke ništa ne koriste i ne odgovaraju stvarnosti. Oslanjajući se na Demokritovu gnoseologiju, i to samo na njen materijalističko-senzualistički element, on ne vodi računa o logičkim operacijama, kojima se prevazi-

lazi prosto, opažanje, i postavlja samo tri merila za istinu. To su: 1) Čulno opažanje 2) prolepsa ili anticipacija, tj. slika kojoj je prethodilo opažanje i 3) osećanja.

Kao Demokrit i Nausifan, i Epikur čulno opažanje objašnjava kao fine materijalne otiske ili sličice koje se orkidaju od predmeta, izvanrednom lakoćom ili brzinom lete po vazduhu i kroz praznine ulaze u naše čulne organe, i tu izazivaju odražaje spoljašnjeg sveta (D. L. X46 s). O istini i neistini ne odlučuje um, nego čulna opažanja, jer

čula
pre svega tvore pojam istinitog -
to vidiš svud -- i pobiti se ne mogu.
Jer što je samo sobom sposobno
da svagda laž pobedi istinom,
od svega to je pouzdanije.
I šta bi smatr'o pouzdanijim
od čula. Zar bi razum ponik'o
iz lažna čula, mog'o stat nasuprot
čulima, kad je nik'o sav iz njih?
I ako ona nisu istinita,
lažan je razum sav

(Lucret. *De rer. nat.* IV 480-485)²

„Ako se budeš borio protiv svih čulnih opažanja, neće ti ostati ništa na što se možeš pozvati pri ocenjivanju onih opažanja koja proglašavaš za lažna” (D. L. X 146). Svima varkama i zabludama ne leži poreklo u čulima, nego u tome što mi, kad sudimo o stvarima, iskaze čula nepravilno tumačimo, ne osnivajući svoje suđenje na čulnim podacima. „Zablude ne bi bilo kad u sebi ne bismo nalazili i drugu vrstu duhovne delatnosti, koja je, doduše, vezana za delatnost predstave, ali ima svoj poseban način shvatanja. Ako se ona ne

² Prevod A. Savić-Rebac. Svi doznici navedeni iz Lucretijeva spisa uzimaju se iz njena prevoda

potvrđuje ili se neposredno odbacuje, njome nastaje varka; naprotiv, ako se potvrđuje ili se ne pobija, nastaje istina” (D. L. X 51). Saznanje istine nosi dakle, po Epikuru, aposteriorističko obeležje; to je aposteriorna istina, tj. istina posle iskustva, na osnovu iskustva. Epikurovo gnoseološko stajalište može se obeležiti kao gnoseološki aposteriorizam, koji se najjasnije ogleda u „gnoseološkom empirizmu, a ovaj je s razvitkom Biologije i Empirijske psihologije sticao sve veću opravdanost.

Ceo tok saznanja nosi materijalističko-senzualističko obeležje: polazište saznanja je objektivna stvarnost. Kad spoljašnji predmet u našoj svesti izazove spomen-sliku kao svoj odrazaj, slika ne iščezava odmah, nego ostaje, i, saznanje je upoređuje sa ostalim slikama. Individualne crte slika koje su se ponavljanjem opažanja zadržale u pamćenju nestaju, a ostaju samo one koje su zajedničke svima slikama. To je u stvari prolepsa ili opšti pojam kao drugo merilo istinitog i lažnog. „Ceo naš misaoni svet protizlazi iz opažanja stricajem različitih okolnosti, odnosima analogije i sličnosti kao i sastavljanjem, pri čemu se zaceo i mišljenje pojavljuje kao saradnik” (D. L. X 32). Prema tome, istina se sastoji u slaganju naših misli sa objektivnom stvarnošću, koja se u nama odražava posredstvom čula.

Kao treće merilo istinitog i lažnog i kao nužan oslonac za Epikurovu teoriju blaženstva služi o s e ć a n j e (πάθος) jer je kao zadovoljstvo, tj. osećanje saglasno s prirodom, merilo za ono na što treba težiti, a kao bol, tj. osećanje suprotno prirodi, merilo za ono čega se treba kloniti da bismo bili srećni.³

³ Literatura o Kanonic: Th. Vöte *Epikur: Kriterien der Wahrheit*, Clausthal 1874 Pr.; E. Mehrbach *De Epic. canonicis*, Weida 1909, Leipz. Diss.; Fr. Sandgathe *Die Wahrheit der Kriterien Ep.*, Bonn 1909 Diss.; *Forschungen zur Gesch. des Erkenntnisprobl. im Altertum. Protagoras, Demokrit, Epikur u d. Skepsis*, Berlin 1884; A. Lüdger *Das Wahrheits- und Hypothesenproblem bei Demokrit, Epikur u. Zenon dem Epikureer*, Göttingen Diss. 1948

b) Učenje o prirodi: atomizam

Epikurovo učenje o prirodi proizašlo je iz etičke težnje da iz objašnjavanja sveta i života ukloni sve nadprirodne uzroke, jer su oni samo slika čovekovih uobraženja i održavaju čoveka u postojanom strahu od smrti, na osnovu starih, primitivnih predstava i predrasuda, uznemiruju ga, plaše i ometaju da u duševnom spokojstvu uživa čist i nepomučen život. A glavni uslov za takav život jeste poznavanje prirode: „Nemoguće je osloboditi se straha od najkrupnijih životnih pitanja ako ne znamo prirodu svemira, nego se krećemo u nagađanjima mitskog obeležja. Bez poznavanja prirode nemoguće je, dakle, uživanje pravih radosti” (D. L. X 143). Zato je Epikur izgradio sistematsko učenje o prirodi, ali ga on nije izgradio sam, nego je, tražeći među sistemima svojih prethodnika onaj koji mu se za njegovu svrhu činio najpodesniji, odabrao najznačajniji sistem helenske filosofije, Demokritov materijalistički atomizam, da bude osnova njegovoj etici: u Demokritov atomistički filosofem on je uneo velik broj krupnih i korisnih izmena, te je Demokritove elemente i svoje novine povezaao svojom snažnom mislilačkom originalnošću, tako da je na sasvim nov način stvorio čvrst i jedinstven sistem.

Polazna tačka Epikurova učenja o prirodi jeste stav da „ništa ne postaje iz ničega; inače bi sve stvari nastajale iz svega, jer ne bi trebalo nikakva semena” (D. L. X 38) ili, kao što Lukrecije peva:

Jer kad bi nastale iz ničega,
iz sveg bi nastat mog'o svaki rod
bez semena: iz mora, prvo, ljudi,
krljušni rod izbij'o bi iz zemlje,
izletale bi ptice iz nebesa,
i krupna, sitna stoka, zveri razne
pustoš bi prekrile i pitominu
neznano otkud. Ne bi nosila
drвета isti rod bez promene,
na svakome bi moglo roditi sve
(I 160 idd).

Sve što postoji – cela priroda – sastoji se što od agregata, tj. iz samih skupova, a što od preplitanja nevidljivih atoma, iz njihova spajanja, rasturanja i ulaženja u nove sastave. Pored atoma ima i prazan prostor, i od toga dvoga sastoji se cela priroda. Da nema toga prostora, kao što su to tvrdili Parmenid, Zenon i drugi, ne bi moglo biti ni kretanja, a time ni nastajanja ni nestajanja prirodnih pojava i stvari.

Postoje tri vrste kretanja atoma: prirодно, nasilno i skretanje. Prvobitnom prirodnom kretanju uzrok je težina: svi atomi u praznom prostoru padaju odozgo nadole jednakom brzinom bez obzira na težinu. Nasilnom kretanju uzrok je sudar jednih atoma sa drugima. Postanak sveta i s njime nastajanje životnih pokreta Epikur je objasnio novom zamišljom, tj. svojom mnogo kuđenom i mnogo hvaljenom teorijom skretanja atoma od vertikale:

I ovo želim ovde još da saznaš:
atomi kada pravo dole streme
kroz prazan prostor sopstvenom težinom,
neizvesno je u kome vremenu
i na kom mestu, oni nešto malo
odstupaju od pravca, tek toliko
da pokret njihov možeš nazvati
izmenjenim. Da nema skretanja,
k'o kišne kapi svi bi padali
odozgo pravo praznim prostorom,
i sukobi se ne bi rodili,
ni udar među njima nastao:
priroda ništa ne bi stvorila

(II 216 idd)

Ma koliko to skretanje bilo minimalno i neizvesno po mestu i vremenu, ono savladuje strogi mehanizam, omogućuje i u psihičkoj oblasti slično odstupanje od strogoga kauzaliteta i daje maha stvaralačkoj spontanosti i time spasava slobodu čovekova samoopredeljivanja, koja bi bila sasvim onemogućena shvatanjem totalnog determinizma. Misao o mogućnosti slobode u

sklopu mehanički povezanih kretanja, koja se u Epikuru prvi put u istoriji helenske filosofije pojavljuje sa svom jasnošću i razgovetnošću, jeste najrevolucionarnija misao u shvatanju materijalističkog atomizma, i nju i K. Marks naglašava u svojoj doktorskoj disertaciji. *Die Differenz der demokratischen und epikureischen Naturphilosophie*⁴. Filosofija koja je sebi stavila u zadatak da obrazloži mogućnost sreće i utvrdi metode kojima se ona postiže imala je dovoljno razloga za dokazivanje da čovek nije igračka slepe nužnosti, nego da može biti sam kovač svoje sreće. Zamisao o skretanju atoma, kojoj je idealistička filosofija zamerala da nije naučna, na genijalan način odbranio je Žan-Mari Gijo u svom delu *Morale d'Epicure et ses rapports avec les doctrines contemporaines*, Paris 1878. Za skretanje atoma rekao je Lenjin da se podudara s tekovinama današnje atomske fizike (*Filosofske sveske*, Beograd 1955, 277-278). Bez pojma Epikurova spontanog skretanja atoma ne mogu se odrediti ni objasniti elektronski pokreti. Posle postavljanja teorije kvanta to je podudaranje još očevidnije. I poneka druga naučna otkrića imaju u Epikurovu filosofemu svoje antecipacije, koje ističu i čuveni današnji fizičari, na primer I. S. Vavilon, u svom radu *Fizika Lukrecijeva* (u Zborniku koji je izdala Akademija nauka SSSR god. 1947) i Endrejd (E. N. da C. Andrade) u svom radu *The Scientific Significance of Lucretius*, napisanom kao predgovor izdanju Munro's Lucretius 1928, p. XXII. I zato se ne bi moglo održati mišljenje engleskog fizičara Dž. Dž. Tomsona (1856-1940), koji u svojoj raspravi *Atomska teorija* tvrdi da je stara atomska teorija bila „po intenciji i stvarno pre metafizička nego fizička, pre teo-

⁴ Vid. C. Bailey *K. Marx on Greek Atomism*, The Class. Quart. Bd. 22, 1928. G. Lenz *K. Marx über die epikureische Philosophie*, Arch. f. Gesch. des Sozialismus und der Arbeiterbewegung, Jg. 13, 1928; R. Sannwald *Marx und die Antike*, Zurich 1957, 78-125 (o Marksovoj doktorskoj disertaciji).

loška nego naučna”⁵: za helenski atom, koji je rađen teorijski, nekom naučnom intuicijom, bez ikakve mogućnosti da mu se priđe eksperimentom, „manje je težak prigovor da je metafizički nego za atom modernih fizičara koji, po rečima Lenjina, nisu svesni da je elektron isto onako neiscrpan kao i atom” (A. Savić-Rebac).

Da spomenemo još Epikurovo originalno učenje da poslednji sastojci materije nisu atomi, nego p u n k t u a l n i m i n i m i iz kojih se sastoji atom. Ovo učenje, na koje zacelo zbog nejasnog izlaganja u *Poslanici Herodotu* nisu obratili pažnju tako odlični ispitivači kao što su bili Uzener, Lahman i Celer, obradila je Ksenija Atanasijević u II⁶ glavi svog dela *L'atomisme d'Epicure* (Paris 1926), a otkrio ga je Hans fon Arnim i izložio u svom spisu *Epikurs Lehre vom Minimum* (Almanach d. Wien. Akad. 57, 1907, 383 ss). Svojom teorijom o minimima Epikur ima značaja za potonju nauku i kao prethodnik Đordana Bruna, u kojega se celokupno znanje svodi na saznanje matematičkog, fizičkog i matematičkog minimuma, zatim kao prethodnik Monadologije G. Lajbnica i učenja Branislava Petronijevića o realnim središnjim i irealnim srednjim tačkama, kao i njegove Diskretne Geometrije.⁷

c) Odnos prema teologiji

Epikuru je, pre svega, stalo do toga da celokupnu prirodu objasni prirodnim procesima, u svetlosti prirodne uzročnosti i posledičnosti, bez ikakvih supranaturalističkih i antropomorfičkih primesa. Ko zna kako je svet postao, neće smatrati da svetom upravlja-

⁵ Svetislav Marić *Na izvorima fizika*, izd. Mar. Srp., 1952, Str. 332.

⁶ Vid. moj prikaz i ocenu toga dela u Srp. knj. glasniku N.S. knj. XX (1927), str. 301-303.

⁷ L. Mabileau *Histoire de la philos. atomistique*, Paris 1895; A. Lange *Geschichte des Materialismus*, Kap. 4; A. Goedecke-meyer *Epikurs Verhältnis zu Demokrit in der Naturphilosophie*, Strassburg 1897; G. Pascal *La declinazione atomica in Ep. e Lucrezio*, Riv. di filol. 30 (1902), 235 ss; E. Bignone *La dottrina epicurea del dinamismo etc.*, Firenze 1940.

ju umom obdarena bića, čiju snagu ne može savladati nikakva druga sila, da bogovi vladaju nebom i zemljom, da oni stvaraju munju i grom, da podižu bure i stišavaju naglu huku vetrova, niti će smatrati da su grad i poplava, grmljavina i ljuljanje zemlje, kazne za učinjene grehove. Ko zna za uzroke dešavanja, neće

glave umotane
okrerati se kamenu pred svima
i prilaziti svakome oltaru,
pred hramovima padat ničice
i dlane širit, škropiti obilno
svud žrtvenike krvlju životinja,
i zavete nizat mnogobrojne
no moći mirnim duhom sve posmatrat
(Lukr. V 1198-1203)

Iako materijalist, Epikur kao pravi Helen neće da poreče bogove. I oni su agregati od najfinijih, svetlosnih atoma i Epikur ih stavlja u tiha boravišta, u intermundije (μετακόσμια), tj. u prostore između pojedinih svetova, gde u bezbolnom i svagda nasmejanom etru, oslobođeni beda i bolova, žive blaženim i večnim životom, zadovoljni sami sobom, ne brinući se za ljude i ne mešajući se u prirodne zakone.

Kad shvatiš to, otkriva ti se s mesta
slobodna priroda što samostalno
razvija sve bez oholih vladara,
i dela, ne znajući za bogove
(Lukr. II 1090-1092)

Iz svojih vedrih prebivališta bogovi se ljudima javljaju sličicama, koje se odvajaju od njihovih vazdušastih tela, ali nikako ne uzimaju učešća u svetskim dešavanjima. Time što su odvojeni od sveta, bogovi su postali uzvišeni, i mudraci ih poštuju, jer vide u njima idealne uzore za svoje blaženstvo.⁸

⁸ W. Scott *The Physical Constitution of the E. Gods*, Journ. of Philol. 12 (1883), 212-247; Th. Comperz *Philodemus über die Götter*, Hercul. Stud. I. Leipzig 1865 i *Philodemus Über die Frömmigkeit*,

4. PSIHOLOGIJA

Kao u fizici, Epikur se i u Psihologiji drži Demokrita, te zato i njegova psihologija nosi materijalističko obeležje. Kao sve drugo u prirodi, i čovek mu je slučajan kompleks atoma, a i duša mu se sastoji od najtanjih i najokruglijih čestica, od kojih jedne liče na dah, druge na vazduh, treće na vatru, a četvrte su bezimene: „Na dahu osniva se kretanje, na vazduhu odmor, na vatri toplota, a na bezimenoj vrsti čestica osećaj“ (Aët. *Placita* IV 3). Čestice duše nisu odvojene jedna od druge, nego su raspoređene po celom telu (D. I., X 63):

Jer osnove međ sobom početne
pokrete tolike ukrštaju
da se nijedna ne može izdvojiti
ni deliti njen uticaj kroz prostor,
no su k'o mnoge sile jednog tela.

I k'o u našim udima i telu
što smešana se krije duha moć
i sila duše, jer su stvorene
od malobrojnih sitnih osnova,
ta bezimena moć se tako skriva,
suzdana od najsitnijih atoma,
i sama je k'o duša cele duše,
i celim telom sama ona vlada
(Lukr. III 262-281)

Konsekventan materijalist, Epikur shvata dušu kao deo telesnosti. Osim praznog prostora, koji ne može ni da radi ni da oseća, nego svojim postojanjem omogućava

Hercul. Stud. II, Leipzig 1866; J. Masson *Theories Concerning Ep. Theology and Metaphysics*, Class. Rev. 16 (1902), 453-459; R. Philippson *Zur epikureischen Götterlehre*, Hermes 51 (1916), 568-608, 53 (1918), 358-395; W. Schmid *Götter und Menschen in der Theologie Epikurs*, Rhein. M. 94 (1951), 97-156; A. J. Festugière *Épicure et ses dieux*, Paris 1946; F. Marti *nazzoli Epicuro teologo*, La parola del Passato II (1947), 278-299; C. Vicoli *Considerazioni sulla dottrina teologica di Epicuro*, Giorn. Itai. di Filol. II (1949), 193-205; Alma Sodnik *Zupanec Epikurejski nauk o bogovih*, Živa antika V (1955), 283-295.

kretanje tela, ništa se ne može zamisliti kao bestelesno. „Jer kad bi duša bila bestelesna, ne bi uopšte mogla ni da dela ni da trpi. Međutim, ove osobine pripadaju duši“. Duša je, dakle, materijalne prirode. Dokle god je u telu, ona ne prestaje da se oseća i kad se neki deo odvoji od nje. Naprotiv, kad se od tela odvoje atomi koji čine njenu suštinu, ona više ne oseća. Ali kad se rasturi celokupna masa atoma, duša ostaje bez ikakva zaštitna omotača, te se razvija, a time nestaje i njena osećajnost (D. L. X 64-67). S istom strašću s kojom je Platon dokazivao da je duša besmrtna, Epikur je iznosio mnogobrojne dokaze da je ona smrtna. Te dokaze je u pesničkom obliku izložio Lukrecije u III knjizi svog dela: Na primer:

Vidimo, dalje: um se rađa s telom,
s njim skupa raste, stari slično s njime.
Jer k'o što deca hode slabačka
teturavo, i misao nejaka
njih prati. Kad ojača uzrast snagom,
tad razbor raste, umna moć se snaži.
Kad najzad vreme telo uzdrma
nadmoćnom silom, klonu udovi,
otupi snaga – hramlje tad i mis'o,
i jezik bunca, postće nam um,
napušta nas odjednom, ode sve.
I duša dakle mora kao dim
u vazdušne visine sva iščilit;
I jer s telom skupa rađa se i raste,
i pada skupa, vremenom umorna.

(Lukr. III 445-458).⁹

Sa shvatanjem da je duša smrtna gubi se i strah pred Podzemnim svetom, ali se istovremeno ne gube i sve one bede i nevolje što su ih pesnici smestili u besvetlosni Tartar. Sve što se priča o nekim čudovištima u njemu, dešava se u stvari na zemlji, za života čovekova. Ne kidaju ptičurine svu večnost džina Titija dok

⁹ Vid. i III 459-523, 548-557, 558-579, 592-606, 634-669, 679-697, 784-805, 824-829.

mu se gorostasno telo širi u Aherontu; na zemlji leži on, i to je svaki onaj kome strasti razdiru jetru, kao jastrebi njemu. I ko žudi za nedomašnom i praznom vlašću on ovde, u životu, postaje gramzivi Sisif, koji muči uzaludne muke time što uvek uzbrdo gura golem kamen koji se, kad je doguran do vrha, opet skotrlja nizbrdo. Danaide koje u probušen sud liju vodu, ali nikad ne mogu da ga napune, jesu svi oni koji se nikad ne zasite životnim voćem, a Kerber, Erinije i Tartar nahode se u duši svima koje zbog strašnih zločinštava zla savest bije strašnim bičevima.¹⁰

5. ETIKA

a) Uvod

Etičko učenje Epikurovo, bar u sačuvanom obliku, ne nosi sistematsko obeležje, nego više skup misli koje su jedna do druge nanizane bez jače unutrašnje veze. Kao kirenska, i ona je pre svega individualna etika, jer kao svoje polazište Epikur izrično obeležava z a d o v o l j s t v o pojedinca, a kao svrhu, kojoj teži svako prirodno biće, b l a ž e n j i v o t. Kao što se u njegovu učenju o prirodi za osnovu svega uzimaju atomi, tako se u etičkom učenju za svrhu svega delanja uzimaju jedinke. Kao Eudokso, i Epikur priznaje samo jednu očevidnu vrednost kojoj čovek po svojoj prirodi teži, a to s u o s e ć a n j a z a d o v o l j s t v a, i samo jedno pravo zlo, kojega se kloni, i to s u o s e ć a n j a b o l a.

Ovaj smeli pokušaj uglednog astronoma i matematičara da svoju etičku tezu o vrednostima koje određuju ljudsko delanje zasnuje na instinktivnoj težnji kojom sva bića teže (zadovoljstvu silno je odjeknuo, tako da docnije nije iščezavao iz helenske filozofijske etike.

¹⁰ A. Brieger *Epikurs Lehre von der Seele*, Halle a. S. 1893 Pr.; G. Diano *La psicologia di Epicuro e la teoria delle passioni* Giorn. crit. della filos. ital. 1939, 105-145; 1940, 151-165; 1941, 5-34-1942 5-49, 121-150.

Epikur nije smatrao za potrebno da svoje etičko učenje zasnuje logički; on hoće da ga dokaže samo naukom o prirodi, jer nalazi da je samo ona sposobna da dokaže njegovo učenje. Ali u stvari on smatra da može izići na kraj i bez te nauke, jer zadovoljstvo se čulima neposredno nameće. „Svako živo biće, čim se rodi, traži zadovoljstvo i raduje mu se kao najvišem dobru, a kloni se bola kao najvećega zla i odbija ga od sebe koliko god može. I ono to čini dok još nije pokvareno i dok sama priroda nepokvareno i nepristrasno sudi”. Tu nisu potrebni ni ratio ni disputatio, quomobrem voluptas expetenda, fugiendus dolor sit = „zašto zadovoljstvo treba tražiti, a bola se kloniti”. Epikur izjavljuje da se to oseća, „kao što se, na primer, oseća da je oganj vreo, sneg beo, med sladak; nijednu od tih stvari ne treba dokazivati odabranim razlozima, dovoljno je samo ukazati na to, jer postoji razlika između dokazivanja sa zaključkom i prosta posmatranja i ukazivanja; prvo otkriva ono što je sakriveno i u neku ruku otvoreno, a drugo sudi o onom što je pred nama i što se vidi” (Cic. *De fin.* I 9,30). Glavni sačuvani spis u kome je Epikur izložio svoje etičke teze jeste *Poslanica Menekeju*, koju donosimo u prevodu.

b) O zadovoljstvu

Epikurove teze o zadovoljstvu izložene u pomenutoj poslanici mogu se dopuniti iz drugih mesta.

Dok Zenon, stoičar, pod „životom prema prirodi” razumeva život prema vrlini, i vrlinu shvata u jednostrano intelektualističkom smislu Sokratovu, Epikur se i u Etici oslanja kako na Eudoksovu tezu o zadovoljstvu kao vrednosti tako i na kirenski senzualistički hedonizam, te izvesnu pravdu odaje i nagonskom životu, jer pod „životom prema prirodi” razumeva život prema zadovoljstvu. Pored zadovoljstava o kojima govori u pomenutoj poslanici, Epikur je razlikovao i ova zadovoljstva: zadovoljstvo u mirovanju i zadovoljstvo u kretanju.

Ovo poslednje detaljnije obeležava kao radost i veselost (χαρά και εὐφροσύνη), a prvo kao nepotresenost i bezbolnost (ἀταραξία και ἀπονία), D.L.X 136). Kao vrhunac zadovoljstva u *Osnovnim mislima* ističe se uklanjanje svega onoga što izaziva bol (D. L. X 139).

Pored pomenutih zadovoljstava Epikur je razlikovao telesna i duševna zadovoljstva (D.L. X 136). Dosledan senzualist, on ne priznaje nijedno duševno zadovoljstvo koje, u krajnjoj liniji, nije zasnovano na čulnim utiscima. I duhovne radosti imaju svoj poslednji koren u čulnim zadovoljstvima. U spisu *O svrsi života* nalaze se ove lapidarne rečenice: „Ja bar ne znam šta sebi treba da zamislim kao dobro kad na stranu ostavim zadovoljstvo jedenja, zadovoljstvo ljubavi, zadovoljstvo slušanja, zatim prijatna kretanja što ih izaziva gledanje nekog lika i što još za osećaje zadovoljstva nastaje u celom čoveku posredstvom nekog čulnog organa” (Athen. 546 E, Cic. *Tusc. d.* III, 41) i „dobro nahodjenje tela i tvrdo pouzdanje u njegovu budućnost sadrže najvišu i najpostojaniju radost za one koji pravilno misle” (Plut. *Mor.* 1089 D).

U izlaganju osećanja zadovoljstva Epikur se ne usteže ni od kakve konsekvence u načinu izražavanja koji se približuje kiničkoj otvorenosti. U jakoj i svesnoj opoziciji prema svima konstruktivnim etikama oko njega, kao i u izazivačkom naglašavanju telesnog, on se rado služi rečju meso (σάρξ), kao i rečju trbuh, na primer: „Poreklo i koren svake mudrosti jeste zadovoljstvo trbuha, jer i sve ono što je puno mudrosti i veoma tanano odnosi se naposletku na njega” (Athen. 546 F; cf. Plut. *Moralia* 1098 D, 1125 A); fontem omnium bonorum in corpore esse, hanc normam, hanc regulam, hanc praescriptionem esse naturae = „izvor svih dobara leži u telu, to je osnovni zakon, to je pravilo, to je poredak stvari”, frg. 400 Us.); a Metrodor, u *Poslanici Timokratu*, kaže da se na trbuh odnosi ono što je dobro i lepo, da je on mera za sve što se tiče blaženstva, da ne vredi raditi na blagostanju Helena i od njih zasluživati vence kao nagradu za mudrost, nego

jesti i piti, tako da ti to ne udi želucu i da ti donosi uživanje" (frg. 39 idd. Koerte). U *Poslanici Anaksarhu* Epikur se podsmeva propovednicima lažne vrline: „A ja pozivam ljude na trajna zadovoljstva, a ne na prazne i besmislene vrline koje u sebi nose veoma sumnjive nade u dobitak" (Plut. *Mor.* 1117 A). On kategorički izjavljuje da dobro i vrlinu treba poštovati samo onda kad nam pribavljaju zadovoljstvo (Athen. 546 F). Ta odbrana tela i uživanja pokazuje da je u Epikuru živelo nešto od starog ahejskog junaka:

A kad s poslom prestali bijahu
te kada su objed zgotovili,
latiše se objed objedovat',
srcu dosta za svakoga gosta.
A kad su se jela nasitili
i napili dovoljano pića,
čabrove su momci napunili,
napunili pićem sve do vrha,
iz čabrova vrče natočiše,
svakom toče, bogu namjenjuju
(Hom. *Il.* 1 467-471, prevod L. Kostića)

Međutim, novo vreme u kome Epikur živi poznaje se po tome što je njemu potrebna neka odbrana, i što se ona oslanja na značaj koji telo može imati za ekonomiju duše.

Ali pored sasvim telesnih zadovoljstava postoji i zadovoljstvo duhovno, i ono se sastoji u mišljenju, mada i ono zavisi od osećanja telesnog zadovoljstva, i to tako da se pored trenutnog telesnog zadovoljstva pojavljuje očekivanje nekog budućeg i – još jače – spomen o prošlom zadovoljstvu (Plut. *Mor.* 1088 C, sf 1096 CF). Duhovna zadovoljstva su veća od telesnih, jer corpore nisi praesens et quod adest sentire possumus, animo autem et praeterita et futura = „telom možemo osećati samo sadašnjost i ono što je prisutno, a duhom, i prošlost i budućnost" (frg. 439), „spomen o ranije uživanom dobru jeste najveće sredstvo za prijatan život" (frg. 436). Dok je nosilac telesnih zadovoljstava neko unutrašnje opažanje, ono što

Epikur zove δίανοια, a Lukretije anima, agregat od finih vatrenih i vazdušnih atoma, raspoređenih po celom telu, nosilac duhovnog zadovoljstva je naročit kompleks atoma, λογικόν, pravi organ mišljenja koji Epikur stavlja u srce, i koji je sposoban da ranije primljene čulne utiske slaže u sećanje (frg. 312 Us.). Što se tiče sećanja, on o njemu kaže ovo: „Ne treba mladić da se slavi kao blažen, nego starac koji je lepo živio; jer slučaj mladića često baca ovamo i onamo, te on misli čas na ovo, čas na ono; ali starac je ušao u starost kao u pristanište i u sebi drži zatvorene vrednosti kojima se ranije jedva mogao nadati, a sada; sa zahvalnošću, koja se ne može potresti" (*Gnom. Vat.* 17). A u *Poslanici Idomeneju* piše ovo: „Trajući blažen i u isti mah poslednji dan svoga života pišem vam ovo. Teško mokenje i srdobolja dostigle su toliku meru da ne mogu postati teže i jače. Ali svemu tome odoleva o sećanje radosti mog srca, kad se setim razgovora koji smo vodili" (D. L. X 22). Čini se da je Epikur često govorio o savlađivanju bola psihičkom snagom. On ne poriče stvarnost bola, jer nijedan čovek, pa ni filosof, ne može bolu doleteti, i Epikur nikad nije mislio da se bol može ukloniti prosto spekulativnim putem, kao što su to ponekad činili predstavnici stoičke filosofije.

Ako se prema gore navedenim izjavama i čini da Epikur ima na umu samo neposredno čulno zadovoljstvo, ipak on izjavljuje da duhovna zadovoljstva izazivaju veće radosti nego telesna, kao što su i duhovni bolovi veći od telesni (D. L. X 137). Svrha života mogla bi se, ukratko, obeležiti njegovim stavom da se ona ne sastoji ni u čemu drugom nego u trenutnoj telesnoj bezbolnosti, u prijatnim spomenima o ranijim stanjima i, u vedrom pouzdanju u potonja, i filosofija postaje tako tehnika uživanja. „Ne biti gladan, ne biti žedan, ne smrzavati se, to je glas tela. Ko to ima i sme se nadati da će to imati i u budućnosti, taj bi se u blaženstvu mogao nadmetati i sa Divom" (*Gnom. Vat.* 33, cf Ael. *Varia historia* IV 13 Cic. *De fin.* II 88). Najviši oblik sreće i blaženstva čini

nepomućenost duha, ataraksija, a ova se postiže oslobođenje ne samo uticaja spoljašnjeg sveta nego i vlastitih prohteva i strasti, bolova i požuda.

Zadovoljstvo uvek ima različno obeležje, jer kad bi se celokupno zadovoljstvo zgusnulo i s vremenom prožimalo ceo sastav sveta ili bar najglavnije delove prirode, onda se osećaji zadovoljstva ne bi nikad razlikovali jedni od drugih (D. L. X 141). Ovo je kao neka vrsta atomističke ontologije zadovoljstva. Sa zadovoljstvom je stvar kao i sa bićem. Kao biće, i zadovoljstvo nije zbijen kontinuum, jer kad bi to bilo, ono bi bilo sasvim homogeno, bez ikakva diferenciranja. I kao što biće u svojoj podeljenosti na atome dobiva svoje beskonačno mnoge različne oblike, tako je i zadovoljstvo diferencirano time što se između pojedinih delića zadovoljstva neprestano pojavljuju veći ili manji delići nezadovoljstva. Ali zadovoljstvo samo po sebi je homogeno.

c) Naopako shvatanje Epikura

Oni koji su polemisali protiv Epikura, najznačajniji i najdosledniji predstavnik materijalističkog shvatanja sveta, u prvom redu idealistički orijentisani mislioci i predstavnici organizovane hrišćanske crkve, falsifikovali su njegovo učenje time što su ga poistovetili s propovedanjem čulnog uživanja i razvrata. Od te zablude nije bio slobodan ni Petar Petrović Njegoš, koji u *Luči mikrokozma* Epikura stavlja pored Pitagore, koji je učio seobu duše, te ih obojicu zove „zlim tirjanima duše besamrtne“.

U stvari, Epikur je svojom materijalističkom mišlju, koja se u suštini ne razlikuje od moderne materijalističke misli, baš oslobađao i spasavao čoveka od religijskih predrasuda i zabluda koje su viši slojevi robovlasničkog društva iskorišćavali u političke svrhe, radi čuvanja svojih klasnih povlastica. Epikur i njegovi učenici živeli su u jednoj gotovo komunističkoj zajednici i

delili između sebe sva dobra. I nikako nisu bili toliko imućni da se pri tome moglo misliti na neko njihovo raskošno čulno uživanje. Nije Epikur podsticao ljude na čulna uživanja i razvrat, kaže Seneka, nego ljudi koji su utonuli u razvratan život pokrivaju svoje poroke Epikurovom filozofijom i pribegavaju onamo gde slušaju da se uživanje hvali. „I doista - produžuje Seneka - reč uživanje ne uzimaju onako strogo i ozbiljno kao Epikur, nego trče samo za njegovim imenom, tražeći neku zaštitu i koprenu za svoje strasti... Ja mislim - iskazujem svoje mišljenje ako ono i neće biti pravo mojim istomišljenicima iz Stoičke škole - da su Epikurova učenja moralno besprekorna i pravilna) i da su, kad se podrobnije posmotre, čak i stroga, jer se uživanje svodi na nešto veoma sitno i nezatno, i isti zakon koji mi postavljamo za vrlinu postavlja on za uživanje. On naređuje da se uživanje pokorava prirodi, a što je za prirodu dovoljno, to je za raskoš i suviše malo.“¹¹

U *Poslanici Menekeju* i sam se Epikur ograđuje od onih koji njegovo shvatanje zadovoljstva tumače u grubom materijalističkom smislu. Fragmenat koji smo naveli iz *Poslanice Idomeneju* Epikur produžuje ovako: „A ti se, shodno tvojoj odanosti koju si od dečastva pokazivao prema meni i Filozofiji, staraj za decu Metrodorovu!“ (D.L. X 22). Tako je Epikur, najklevetaniji helenski filozof, svoje protivnike koji su mu zamerali da njegovo učenje ne poznaje leka protiv bola upropastio time što je u najtežim bolovima svojih poslednjih časova sačuvao mir svoje duše i što mu je poslednja misao bila briga za siročad pokojnog prijatelja. Čak i Kikeron, žestok protivnik Epikurov, odaje duboku poštu veličini toga umiranja (*De fin.* II 30, 96), a i stoičar Seneka odaje mu jednako priznanje (*Epistolarum* 66, 47).

¹¹ L. A. Seneka *Rasprava o blaženom životu* itd., s latinskog preveo i uvod napisao dr Miloš N. Đurić, Beograd 1944, str. 17.

O vrlinama

Vrlinu Epikur uzima u obzir samo kao uslov duševnog spokojstva, i samo kao sredstvo za pravo modelisanje života: „Moralno dobro i vrline i što ih od te vrste još ima treba ceniti ukoliko izazivaju zadovoljstvo, a ukoliko to ne čine, treba ih ostaviti“ (Athen. VII 280 B). Vrline se neguju radi zadovoljstva, a ne radi njih samih, kao što se i lekovi uzimaju radi zdravlja (D. L. X 138).

Za Epikurovo učenje o vrlinama glavni je izvor Kikeronov filozofijski spis *De finibus bonorum et malorum* (I 9, 29 – 21, 72).

I u Epikurovu sistemu pojavljuju se četiri stonerne helenške vrline. Osnovna vrлина, na kojoj se osnivaju sve druge, jeste uvidavnost (φρόνησις, sapientia), koja se pominje u *Poslanici Menekeju*, a sastoji se u pravom odmeravanju sredstava kojima se postiže blaženstvo. „Ako nam je ona učiteljica, može se u tišini živeti i ugasiti požar svih požuda. Jer požude su nezasićne i upropašćuju ne samo pojedince nego i cele porodice, a često razaraju i celu državu“ (I 13, 44). – Druga vrлина je sama o s a v l a d i v a n j e (σωφροσύνη, temperantia), „koja u stvarima kojim ili treba težiti ili ih treba izbegavati opominje da se pridržavamo razuma. Jer nije dovoljno rešiti šta treba ili šta ne treba činiti, ali treba i ostati pri onom što se rešilo“ (I 14, 47). – Treća vrлина, a druga koja izrasta iz uvidavnosti, jeste hrabrost (ἀνδρεία, fortitudo), koja nas uči da u životu preziremo neminovne bolove i smrt, da živimo bez brige i straha, da dušu i telo, koliko god možemo, oslobađamo od uznemirenja i da podnosimo napore da bismo se oslobodili od težih napora (I 15, 49). – Četvrta vrлина, a treća koja izrasta iz uvidavnosti, jeste pravičnost, za kojom se, kao i za ostalim vrlinama, ne teži radi nje same, nego zato što donosi najveću meru zadovoljstva. „Jer prijatno je biti voljen i biti drag, zato što time život postaje bezbedniji i zadovoljstvo punije“ (I 16, 53). Pravičnu čoveku nikakav

strah od kazne ne ometa duševno spokojstvo. Ovo se čuva pravičnošću, jer se nepravičan čovek nikad ne može osloboditi od progonjenja i kazne. Pravičan čovek ima najviši duševni mir, a nepravičan se u najvećoj meri izlaže nemiru (D.L. X 144). „Pravičnost ne postoji sama po sebi, nego je ona u uzajamnom saobraćaju na kojim god mestima i u kome god vremenu je zaključen ugovor da ljudi ne nanose štetu jedan drugom, kao i da sam pojedinac ne dopušta da mu se nanosi šteta“ (D. L. X 150).

e) O društvu i državi

Hedonistički princip prožima i Epikurovo učenje o ljudskom društvu. Dok je Platon, mada se sa hučne agore sklonio u tišinu Akademije, ipak pojedinca podređivao društvu i državi, i Aristotel čoveka određivao kao „političku životinju“, tj. kao biće stvoreno za političku zajednicu, a ova je za njega bila nezavisna gradska država, u vreme helenizma pojedinac se uzdiže nad državom i smatra da država postoji radi njega, a ne on radi države. Mada se rodio sedam godina posle Platonove smrti, te se i po krvi i po rasi zacelo nije od njega razlikovao, ipak je Epikur nosio u sebi sasvim drukčije osećanje života. Za njega čovek nije više πολιτικὸν ζῷον, nego pojedinačno biće, koje svoj put treba da nađe nezavisno od države.

I za Epikura je pojedinac pre države, država je njegova tvorevina od koje se on može odvojiti kad mu je volja. Epikur ne poriče državu, kao kiničari, ali poriče platonsko-aristotelisku tezu da se zadatak države sastoji u kultivisanju i moralnom oblagorođivanju čoveka. On smatra da državni poreci ne ostvaruju ili ne treba da ostvaruju etička načela, nego su oni proizašli iz ugovora da ljudi neće jedan drugome činiti zla. (D.L. X 150). Taj ugovor nije nametala moralna dužnost, nego ljudska slabost, koja nije dopuštala život u razdruživanju i upojedinjavanju, kao i dobro shvaćeni interesi,

koji su čoveka primoravali na poslušnost prema zakonima, a ovi nisu od prirode, važe samo utoliko ukoliko ih društvo priznaje. Egoizam je osnovna činjenica i čoveku se kao idealan zadatak nameće ugovorom regulisan rad na oplemenjivanju egoizma. Iz ovakva ugovorom ograničenog egoističnog hedonizma i respektovanja okoline razvijala se saradnja, uzajamna pomoć i odbrana i zajednički život u državi. Obaranje državnog poretka donosi štetu i nemir, kao što i težnja da se on zaštiti, obezbedi ili popravi izaziva poremećaj duševnog spokojstva. Zato se za mudraca kao neobilazan zadatak pojavljuje sticanje nezavisnosti, bez potrebe i bez obaveza prema društvu, i Epikur je slikovito rekao da kod učešća u socijalnoj i političkoj delatnosti treba bežati kao iz tamnice. Učestvovanje u političkom životu ometa postizanje blaženstva, jer ono donosi opasnosti, uzbuđenja, nemir i žrtve. I zato mudrac treba da učestvuje u političkom životu samo utoliko ukoliko mu je to učestvovanje potrebno za njegovo održanje i obezbeđenje.

Za Epikura, dakle, čovek nije više član celine, nego izdvojeno pojedinačno biće, „jedinka“, koja kao atom u vaseljenskom prostoru tek sekundarno ulazi u vezu prema drugima. U direktnoj suprotnosti prema starom idealu neprestanog sticanja prvenstva (αίὲν ἀρίστεύειν), Epikur je kao rukovodno načelo za svoje učenike propovedao λάθε βιώσασζ = „živi u osamljenosti!“ Blaženstvo za njega i njegove učenike ne sastoji se više u stvaralačkom radu nego u tihom povučenosti iz huke javnog života. Čoveku se čini da se atički duh, u suprotnosti prema strasnoj i čudesnoj delotvornoj snazi koja je izbila i razbuktala se u osvajanju Istoka i u dijadiškim borbama, povukao u otmeno tihovanje kao na poslednje odmorište, gde se svaka obaveza smatra kao teškoća, teret i uzbuđenje, a živi se samo za intimno zadovoljstvo. Slično se dešavalo i u likovnom stvaralaštvu: nije više bilo velikog vajarstva za ukrašavanje hramova i za blistav život u prostoru. Već poslednju veliku građevinu klasičke epohe, Mausolej, delo nei-

mara Satira i Piteja i vajara Ekope, Brijaksida, Leohara i Timoteja, podigla je karska kraljica Artemisija za čoveka pojedinca, za svoga muža Mausola (377–353 s. e.); ta građevina je, doduše, puna života, ali nema likovne sinteze, i na površinu izlaze pojedinosti. Kao svemir atoma, Helada Epikurova vremena bila je puna terakota, onih malih i ljupkih figura od pečene zemlje, intimnih po zadahnuću i po nameni, izrađivanih na hiljade u Tanagri i Mirini, toj anadolskoj Tanagri, radi ukrašavanja privatnih domova. Sve te statuete s ovekovečenim radom ili zabavom iz svakodnevnog života, s ovekovečenom živom, mekom i toplom puti, pune su života, imaju sve osobine praksiteljskog vajarstva i odatu jak smisao za intimno zadovoljstvo i uživanje.

Dok su stoičari svoje etičko učenje čistili od najgrubljeg individualizma i naturalizma i u prvi red stavljali dužnost i vrlinu i time postavili socijalno orijentisan ideal čovečanstva, koji se mogao udružiti s rimskim pojmom vrline i sa građanskim učestvovanjem u državnom životu, Epikur je, ako i nije bio zastavnik neograničenog individualizma i grube čulnosti, individualističko-kvijetističkim elementom svoga učenja i svojim subjektivnim individualizmom kojim je prožeo ne samo svoju kanoniku i fiziku nego i etiku, jer je samo osećanja zadovoljstva i bola priznavao kao merilo za praktičke ponašanje i kao svrhu života postavio bezbolno postojanje u tišini privatnog života, – ipak oslabio smisao za učešće i saradnju u državnom životu.

f) O prijateljstvu

Učešće u političkom životu Epikur zamenjuje malim krugom istomišljenika i ljubav prema otadžbini negovanjem prijateljstva, kao što se u njegovo doba i porodica zamenjuje prijateljstvom s obrazovanim heterama. To je karakteristično za mislioca koji polazi od atomističkog posmatranja jedinice, te samo pojedinačno biće smatra kao realno, kao što i čulno

opažanje smatra za bezuslovno istinito. Prijateljstvo je naročito mesto zauzimalo i u tradicionalnim helen-skim etikama. U svojim osnovnim crtama ono u Helena znači zajednicu različitih interesa: ono znači i na moralnim osnovima zasnovan brak, odnos roditelja prema deci i dece prema roditeljima, različne srodničke veze i, naposljetku, ljubav prema samom sebi. Za helenski život posle Peloponeskog rata karakteristično je ovo: ukoliko je u tome ratu i posle njega opadao smisao za snagu političkog života utoliko se mesto njega sve više razvijao smisao za prijateljstvo. Razumevanje toga razvitka može da osvetli Ksenofont, čiji su život određivala tri prijatelja: Kir Mlađi, kralj Agesilaj i Sokrat.

U tome smislu shvata prijateljstvo i Epikur. Kao Demokrit, i on prijateljstvo objašnjava potrebom i korišću (D. L. X 120; Plat. Mor. 778 C), ali je karakteristično da on to utilitarističko mišljenje o poreklu prijateljstva prevazilazi: nužnost se razvija u slobodu. Svako prijateljstvo treba birati radi njega samoga (Gnom. Vat. 23); koren mu je u koristi, ali skokom u visinu ono postaje vrлина koja svoju vrednost nosi u sebi. U jednom od glavnih izvora nalazimo o tome ovo: „Kao što mržnje, zavisti i preziranja stoje na putu zadovoljstvu, tako su prijateljstva ne samo verni zaštitnici nego i roditelji zadovoljstava, kako za prijatelje tako i za sebe: i uživamo ih ne samo u sadašnjosti nego nas podstiče nada i u potonje i poznije doba. Kako ni na koji način ne možemo bez prijatelja održati pouzdanu i trajnu prijatnost života, i kako ni samo prijateljstvo ne možemo sačuvati a da prijatelje ne volimo kao i sebe, zato se baš to postiže u prijateljstvu, i zato je prijateljstvo vezano sa zadovoljstvom. Jer radosti prijatelja i mi se radujemo kao i svojoj radosti, i jednako patimo kad i oni pate” (Cic. De fin. I 19, 67).

Koliko je pravdu Epikur načelno davao prijateljstvu, pokazuje dvadeset i sedma rečenica njegovih Osnovnih misli: „Od svega što mudrost priprema za blaženstvo celog života kudikamo je najvažnija tekovina prijatelj-

stva” (D. L. X 148). U tome isticanju vrednosti prijateljstva on je ponekad sasvim ditirambičan: „Prijateljstvo igra svoje kolo oko sveta i svima nama dovikuje da ustajemo i da ga slavimo (Gnom. Vat. 52). Tu rečenicu nije pisao razum, nego srce, koje osećanje i milinu prijateljstva uzdiže na visinu religije.

U saglasnosti s učenjem svoga učitelja, Epikurovi učenici i pristalice revnosno su negovali prijateljstvo u svojim krugovima (Cic. De fin. II 25, 81), i njihova prijateljstva bila su slavna kao i prijateljstva u pitagorovaca. Prijateljstvo je bila unutrašnja nužnost, i zato je on izgradio i veoma podesan oblik za svoje učenje: ličnu poslanicu, u kojoj se s nežnim taktom i toplom humanošću obraća svojim učenicima i prijateljima, teši ih u nevolji, daje im savete i propoveda im jevanđelje bezbolnog spokojstva i vedre radosti.¹²

g) O mudracu

Radi demonstracije svog etičkog učenja i kao manekenski lik na kome se pokazuju etičke ideje i postulati, Epikur je, kao i stoičari, izgradio idealan lik mudraca. Takav lik modelisao je već Stilpon iz Megare i kao njegovu bitnu crtu istakao autarkiju koja se stiče samo apatijom, tj. nezavisnošću od afekata i strasti. Protiv apatije Stilponova mudraca polemiše Epikur i protivstavlja mu svoj lik mudraca, kome pravo saznanje ne i samo da pomaže da savlada telesni bol nego ga i oslobodjava i od svakog duševnog nemira, obezbeđuje mu ataraksiju, trajno duševno spokojstvo i zadovoljstvo, za koje su se predstavnici Kirenske škole uzalud trudili.

Epikurova mudraca Kikeron ovako prikazuje: „Mudrac ima ograničene požude, prezire smrt, o besmrtnim bogovima bez ikakva straha ima pravo mišljenje, i

¹² J. H. Turner *Epicurus and friendship*, *Glass. Journ.* 42 (1947), 351-355; C. Brescia *La φιλία in Epicuro*, *Giorn. Ital. di Filol.* 8 (1955) 314-322.

ne usteže se, ako je to bolje, da se i sa životom rastane. Snabdeven tim stvarima on se uvek nahodi u zadovoljstvu. Jer nema vremena u kome on ne bi imao zadovoljstva više nego bolova. On se zahvalno seća prošlosti i dohvata se sadašnjosti tako da primećuje kolika je i kako je prijatna; ne zavisi od budućnosti, nego je očekuje, uživa sadašnjost i u najvećoj meri daleko je od onih pogrešaka koje sam gore pomenuo; i kad život budala upoređuje sa svojim, oseća veliko zadovoljstvo. Ali ako ga obuzmu kakvi bolovi, oni nemaju toliku snagu da mudrac nema više razloga za radost negoli za bol. Veoma lepo je rekao Epikur da se u životu mudračevu slučaj pojavljuje samo u maloj meri i da on najvećim i najvažnijim stvarima upravlja duhom i mišljenjem i da beskonačni vremenski tok ne može dati veće zadovoljstvo nego ograničeno vreme koje nam stoji na raspoloženju" (Cic. *De fin.* 19, 62 ss).

Nekoliko crta kojima se odlikuje Epikurov mudrac zabeležio je i Diogen Laercianin: „Mudrac se neće ženiti ni decu rađati... Samo u izvesnim prilikama ženio bi se jedan ili drugi, ali ne bez izvesnog osećanja stida... On se neće baviti državnim poslovima ili se, čak, nametati za vladaoca. S druge strane, on neće živeti kao kuničar... niti će prositi... O dobru glasu vodiće računa samo toliko da ne ostane prezren; ali u naučnom proučavanju imaće radosti više nego drugi" (X 119-120).

Dok je Zenon učio da će mudrac ulaziti u državni život ako ga u tome niko ne ometa, Epikur je učio da se mudrac neće baviti politikom ako na to nije primoran (Sen. *De otio* 3,2 frg. 9 Us)¹³

¹³ Od literature o Epikuru uopšte navodim ovu: P. v. Gizecki *Über das Leben u. die Moralphilos. des Ep.*, Halle 1879; M. Renault *Epicure*, Paris 1903; Ed. Zeller, *Die Philos. d. Griechen* etc III 1, pg. 373-414, Leipzig 1909; E. Joyau *Epicure*, Paris 1910; Fr. Ueberweg - K. Praechter *Grundriss d. Gesch. d. Philos.* I, pg. 435 ss, Berlin 1926¹²; *Grundriss d. Gesch. d. Philos.* I, Berlin 1926¹², 435 ss; J. Mewaldt *Die geistige Einheit Epikurs*, Halle 1927; G. Bailey *The Greek Atomists and Epicurus*, Oxford 1928; K. Philippson *Neues über Epikur u. seine Schule*, Nachrichten von d. Gesell. d. Wiss. zu Göttingen 1929; Adam Krokiewicz *Nauka Epikura*, Krakow; Polska Akademia Umiejętności 1929; E. Bignone *L' Aristotele perduto e la*

h. Epikurova škola

Rad Epikurove škole ograničavao se na odbranu učiteljeva sistema. Nema podataka da su učenici taj sistem dalje razvijali ili ga dopunjavali ili u suštini predačivali; s jakim konzervativizmom oni su se pridržavali učiteljevih osnovnih misli. Dok su pripadnici Stoičke škole bili samostalni, učenici Bašte uvek su zavisili od osnivača škole: non sumus sub rege: sibi quisque se vindicat. Apud istos quicquid Hermarchus dixit, quicquid Metrodorus, ad unum refertur = „mi (tj. stoičari) nemamo kralja; svako sam sebi pripada. A kod njih (tj. epikurovaca) što je rekao Hermarsh, što je rekao Metrodor, zavisi od jednoga" (tj. Epikura, Sen. Ep. 33, 4).

Epikurovoj školi pripadali su Metrodor iz Lampsaka, koga Ciceron naziva paene alter Epicurus (*De fin.* II 28, 92) i čiji su spisi većim delom imali polemički sadržaj, i Polijen, takođe iz Lampsaka; oba su umrla još za života Epikurova. Iz Lampsaka su bili i Idomenej, jedini istoričar Epikurove škole, i Kolot, energičan propovednik Epikurova učenja, protiv koga je Plutarh napisao svoj spis *Protiv Kolota*. Posle učiteljeve smrti arheget škole postao je Hermarsh iz Mitilene, koji je polemisaio protiv Epikurovih napadača. Ostali učenici bili su Karneisk, Polistrat, Hermarshov naslednik u školi, koji je u svom spisu *O bezrazložnom preziranju narodnog mnjenja* pobijao ekstremni individualizam kuničara. Dionisije iz Lampre u Atici, sholarh od 210. do 180, Basilid iz Tira i njegov učenik Filonid iz Laodikeje, koji je Antioha Epifona zadobio za Epikurovu filosofiju, zatim Lisija iz Tarsa.

formazione filosofica di Epicuro, Firenze 1936; A. Cresson *Epicure, sa vie, son oeuvre, avec un exposé de sa philosophie, et les extraits de Lucrèce*, Paris 1947; M. Radin *Epicurus, my master*, Chapel Hill. Univ. of North Carolina Pr. 1949; N. W. de Witt *Epicurus and his Philosophy*, Minneapolis Univ. of Minnesota Pr. 1954; Alma Sodnik Županec *Etika Epikura, Živa antika IV* (1954), 261-268 V (1955), 48-58.

U drugoj polovini II veka s. o. Epikurova filozofija doživljava nov procvat, koji nose tri veoma plodna filozofa: Apolodor, zvani Kepotiranin, koji je napisao više od četiri stotine knjiga, među njima i jednu Epikurovu biografiju, i njegova dva učenika: Zenon iz Sidona, samostalan mislilac, „coryphaeus Epicurebium”, koga je u Atini slušao Kikeron i Demetrije Lakonac, koji je veoma zaslužan za održanje herkulanske biblioteke. Od rada te trojice živeli su Fedar, koga je oko god. 90. u Rimu i docnije u Atini slušao Kikeron, i koji je bio sholarh u Atini između 78. i 76., zatim Siron, učitelj P. Vergilija Marona, i Filodem iz Gadare, učenik Sironov i prijatelj L. Kalaurija Pisona Kesonina. Za Filodema kaže Kikeron da je non philosophia solum, sed etiam ceteris studiis, quae fere ceteros Epicureos neglegere dicunt, perpolitus (In Pison. 70). Pored spisa *O pesmama*, *O stoicizma*, *O pobožnosti*, *O ekonomiji*, *O dobrom kralju po Homeru*, on je napisao i spis *O muzici*, u kome, suprotno pitagorovcima, Platonu, Aristotelu, Teofrastu, Aristoksenu, stoicaru Diogenu iz Babilona i drugima, muzici odriče svaki etičko-vaspitni značaj.

Dodajmo još da se voćem iz bašte Epikurove hranio i lekar Asklepijad iz Pruse ili iz Kija u Bitiniji, jer je svoj senzualizam i atomistički materijalizam izgradio na zemljištu Epikurove filozofije.

Fedar, Siron i Filodem preneli su Epikurovo učenje u Rim, iz kojega su ranije, god. 173-e, dva epikurovca, Alkej i Filisk, bili proterani, jer su, kao bajagi, svojim teorijama o čulnom uživanju kvarili omladinu (Athen. XII 68, p. 547 A; Ael. Var. h. IX 12).

Najznačajniji epikurovac u Rimu bio je već spomenuti rimski pesnik T. Lukrecije Kar, rođen oko god. 96. umro 55. Kao prozni pisac Epikur je bio prost, ali razgovetan, služio se samo idejama, ali je u Lukreciju dobio svog integralnog pesnika, i ovaj ga slavi kao oslobodioca i spasioca (I 62-79). U svom koliko pesničkom toliko i naučnom delu, Tit Lukrecije Kar izvršio je sjajnu pesničku transpoziciju Epikurova materi-

jalizma, i atomizma i dao ne samo najpotpuniji filozofijski spev u evropskoj književnosti nego, po rečima Etora Binjona, i l'unico grande poema cosmico dell'umanità.¹⁴

Epikurov materijalizam i etika često su uticali i na noviju filozofiju. U novije vreme njima se, na primer, inspirisao francuski filozof Pjer Gassendi (1592-1655), koji je svu raznolikost prirodnih pojava svodio na različne kombinacije atoma. Njegova istorijska zasluga i pravi značaj leže u tome što je ne samo pisao apologetske radove o Epikuru (*De vita, moribus et doctrina Epicuri*, 1647, i *Syntaxma philosophica Epicuri*, 1649) nego je, zauzimajući kritički stav prema aristotelizmu, i obnovio Epikurov atomizam i time dao teorijsku podlogu modernim prirodnim naukama. On je obnovio ne samo teorijsku nego i praktičku stranu Epikurove filozofije, time što je, suprotno licernernom asketskom moralu katoličke crkve, učio, kao i Epikur, da je svrha života u zadovoljstvu. Tom obnovom izvršio je naročit uticaj na francuske materijaliste XVIII-og veka.¹⁵

dr Miloš N. ĐURIĆ

¹⁴ *Storia della letteratura latina* 1945, 2, pg. 196.

¹⁵ B. Rochot *Les travaux de Gassendi sur Epicure et l'atomisme*, Paris 1944. *Literatura o pojedinim predstavnicima Epikurove škole*: Ueberweg *Præchtler Grundriss d. Gesch. d. Philos.* I, pg. 438-442 i 134-138.

OSNOVNE MISLI EPIKUROVA UČENJA

I Što je blaženo i neuništivo ni samo nema briga, i niti ih ikome drugom zadaje; nema, dakle, veze ni sa srdnjama ni s ljubaznostima, jer sva takva osećanja jesu i slabosti.

(Ali u drugim spisima tvrdi da se bogovi mogu saznati samo razumom, da su jedni u svojem postojanju određeni brojem, a drugi da su postali sličnošću iz neprestanog prilivanja sličnih slika u istu tačku i da imaju ljudski lik. Sholija - beleška.)

II Smrt nas se ništa ne tiče, jer ono što se rasturilo nema osećanja, a što nema osećanja, to se nas ništa ne tiče.

III Granica veličine osećanja zadovoljstva jeste uklanjanje svega što izaziva bol. A gde god se nalazilo ono što stvara zadovoljstvo, tu, dokle god je ono prisutno, nema ničega što bi izazvalo bol ili žalost ili oboje zajedno.

IV Ono što izaziva bol ne traje dugo u ploti, nego, kad dođe do najveće mere, samo veoma kratko vreme boravi u ploti; ali kad on u ploti samo nadmaša zadovoljstvo, ne traje mnogo dana. A dugotrajna stanja slabosti pokazuju u ploti prevagu zadovoljstva nad bolom.

V Ne može se prijatno živeti a da se ne živi razborito i lepo i pravedno, a ni razborito i lepo i pravedno, a da se ne živi prijatno. Ko ne može tako živeti (tj. razborito i lepo i pravedno), ne može živeti prijatno.

VI Da se obezbede od ljudi, vlast i kraljevstvo uzimaju se kao neko dobro po prirodi, jer se pomoću njih ta bezbednost može steći.

VII Neki htedoše da postanu slavni i ugledni, misleći da će tako steći bezbednost od ljudi. Ako je život takvih ljudi doista postao bezbedan, stekli su prirodno dobro. Ako li im nije postao bezbedan, onda su ostali bez onoga na što su od početka težili prema osobitosti svoje prirode.

VIII Nijedno zadovoljstvo nije po sebi zlo. Ali ono što izaziva neka zadovoljstva donosi sa sobom raznovrsne tegobe koje prevazilaze osećaje zadovoljstva.

IX Kad bi se sva zadovoljstva skupila i kad bi ona s vremenom prožela celokupan sklop vaseljene ili bar njene najvažnije delove, nikad se osećaji zadovoljstva ne bi razlikovali jedni od drugih.

X Kad bi ono što stvara osećaje zadovoljstva u raspusnih ljudi moglo iz našeg duha ukloniti strah od nebeskih pojava i od smrti i od bolova, i kad bi nas osim toga obavestavalo o granicama požuda, onda nikad ne bismo imali razloga da takve ljude koristimo što se sa svih strana samo zadovoljstvima pretrpaju i što ni od koje strane ne primaju ono što izaziva bol i žalost, dakle, ono što je zlo.

XI Kad nas nimalo ne bi uznemiravala plašnja od nebeskih pojava i od smrti kao neke možda ipak za nas značajne stvari i činjenica da ne poznamo granice bolova i požuda, ne bi nam bila potrebna nauka o prirodi.

XII Nije moguće osloboditi se straha pred najvažnijim pitanjima ako čovek ne poznaje prirodu svemira, nego se kreće samo u nagađanjima prema mitovima. Zato se bez poznavanja prirode ne mogu sticati prava zadovoljstva.

XIII Ništa ne koristi obezbeđivati se od ljudi dokle nas muči strah od pojava na nebu i pod zemljom, i uopšte u neograničenom prostoru.

XIV Dok se bezbednost od ljudi postiže do neke V mere snagom da druge gonimo i sredstvima što ih pru-

ža bogatstvo, najpotpunija bezbednost proizlazi iz mirovanja i života koji je odvojen od mnoštva.

XV Prirodno stečeno bogatstvo ograničeno je i lako se može postići, a bogatstvo koje se osniva na ništavnim mišljenjima ide u beskrajnost.

XVI Samo u maloj meri slučaj utiče na mudraca. Ono što je najznatnije i najvažnije uređio mu je, uređuje mu za trajanja cela života i uređivače mu razum.

XVII Pravičan život najviše je obezbeđen od duševnog nespokojsstva, i nepravičan je ispunjen njime u najvećoj meri.

XVIII Kad se jednom ukloni bol izazvan nekim nedostatkom, osećanje zadovoljstva u telu više se ne povećava, nego dobiva samo veću raznovrsnost. Najviše duhovno zadovoljstvo postiže se ispitivanjem baš onih stvari koje duhu zadaju najveći strah, i njima sličnih.

XIX Neograničeno vreme sadržavahu sebi jednako zadovoljstvo kao i ograničeno, ako se njegove granice odrede razumom.

XX Za telo granice zadovoljstva leže u neograničenom, i neograničeno vreme bilo bi potrebno da se postigne granica. Ali razum, koji je razmotrio svrhu i granice tela i rasturio strah pred večnošću, spremio nam je savršen život, te mu neograničeno vreme nije više potrebno. Ali on niti se kloni zadovoljstva niti, kad nužnost zahteva rastanak sa životom, odlazi tako kao da ostavlja i deo svog najboljeg života.

XXI Ko je shvatio granice života zna kako je lako pripremiti ono što uklanja bol izazvan nedostatkom nečega i što ceo život čini srećnim. Zato mu nisu potrebne stvari koje sa sobom donose samo mučne borbe.

XXII Utvrđenu svrhu života i svaku očevidnost na koju svodimo svoje sudove treba u duhu ispitivati. Ako tako ne postupimo, sve će ostati bez strogog rasuđivanja i biće puno pometnje.

XXIII Ako poričeš vrednost svima čulnim opažanjima, neće ti ništa ostati na što se možeš pozivati pri ocenjivanju onih opažanja koja smatraš za lažna.

XXIV Ako neko čulno opažanje odbaciš i ne praviš razliku između nagađanja što još očekuje potvrdu i onoga što se već nahodi u opažanju, u osećanjima, u predstavama i, uopšte, u svakoj delatnosti duha, onda ćeš svojim neodrživim mišljenjem uneti nered i u ostala opažanja i tako onemogućiti svako donošenje merila. Ali ako u svojim nagađanjima budeš utvrđivao i sve ono što još očekuje potvrdu, i što je ne očekuje nećeš se sačuvati od zablude, i svaki sud o tome šta je pravilno ili nepravilno biće podlozan stalnom pretresanju.

XXV Ako u svako doba celo svoje delanje ne budeš upravljao prema svrsi prirode, nego se, ili kad se uklanjaš nečemu ili tražiš nešto, budeš obraćao nečemu drugom, dela ti neće biti u skladu s rečima.

XXVI Sve požude koje, ako se ne zadovolje, ne izazivaju bol, nisu nužne i lako se mogu rasturiti ako se pokaže da je takvu požudu teško podmiriti, ili da vodi do štete.

XXVII Od svega što mudrost sprema za blaženstvo celog života kudikamo je najvažnije sticanje prijateljstva.

XXVIII Isto saznanje učinilo je da se ne bojimo da je ikakva strahota večita ili dugotrajna i da smo shvatili kako se u našim ograničenim prilikama baš na prijateljstvu osniva potpuna bezbednost.

XXIX Od požuda jedne su prirodne i nužne, a druge prirodne ali nepotrebne, a neke nisu ni prirodne ni potrebne, nego nastaju na osnovu ništavnog mišljenja.

(Kao prirodne i potrebne požude Epikur smatra one koje oslobađaju od bolova, na primer piće, od žeđi, kao prirodne ali nepotrebne one koje donose samo raznovrsnost zadovoljstava, ali ne uklanjaju bol, na primer skupocena jela, a kao ni prirodne ni potrebne na primer ovakve: javno dobivanje venaca ili dobivanje statue. Sholija.)

XXX Ako se u onih prirodnih požuda koje ne izazivaju bol kad nisu zadovoljene ipak nahodi jaka težnja, one nastaju iz prazna mnjenja, i njihovu nerasturanju nije uzrok njihova priroda nego prazno ljudsko mnjenje.

XXXI Prirodno pravo je sporazum s obzirom na korist, sa svrhom da jedni drugima ne nanosimo štetu i da je ne trpimo.

XXXII Za sva živa bića koja nisu mogla sklopiti ugovore o tome da jedni drugima ne nanose štetu i da je ne trpe, ništa nije ni pravedno ni nepravedno. A to isto važi i za narode koji nisu mogli ili nisu hteli da sklapaju ugovore o tome da ne dopuštaju da jedni drugima nanose štetu i da je trpe.

XXXIII Pravičnost sama po sebi ne postoji, nego se nahodi u ljudskom uzajamnom saobraćaju, ma u kome kraju, kao ugovor da se šteta ne nanosi i ne trpi.

XXXIV Nepravičnost nije po sebi zlo, nego to postaje kad čovek strahuje i sluti da ga neće opaziti izvršioc kazne, kojima je zadatak da pazе na takve stvari.

XXXV Ko se krišom ogreši o ugovor što ga je s nekim sklopio da neće jedan drugom ni nanositi ni trpeti štetu, taj ne sme verovati da će to ostati neopaženo, mada mu je to dotad deset hiljada puta polazilo za rukom. Jer da li će to ostati neopaženo sve do njegove smrti, niko ne zna.

XXXVI S obzirom na opštu stvar jedno te isto važi kao pravedno, za sve jer je to nešto korisno za uzajamni zajednički život, a s obzirom na pojedinačno, na primer na različne zemlje i ma koje druge uslove, ne proizlazi da jedno te isto važi kao pravedno za sve.

XXXVII Ono što je stvarno potvrđeno kao korisno za uzajamnu delatnost zajednice kao i ono što je priznato kao pravedno dobiva prirodu prava, bez obzira da li to važi ili ne važi za sve. Ako se donese kakav zakon koji nije u skladu s uzajamnom korišću zajednice, on više nema prirodu prava. Ako se ono što je korisno u smislu pravičnosti i menja, ali je ipak neko vreme odgovaralo pojmu prava, u to vreme bilo je ono korisno za sve one koji se ne zbunjuju praznim rečima nego prosto gledaju na činjenice.

XXXVIII Gde se, bez promene okolnosti, ono što je smatrano za pravedno pokaže da u praksi nije u skladu s pojmom prava, ni to nije pravo. Ali gde, uz promenu

okolnosti isti pravni propisi nisu više korisni, tu su oni bili pravični onda kad su bili korisni za uzajamnu zajednicu građana, ali docnije, kad više nisu bili korisni, nisu više bili ni pravični.

XXXIX Ko se najbolje ume obezbediti od spoljašnjih ljudi, taj svojim rođacima čini one koje može, a koje takvima ne može da učini, bar ih ne čini ni sebi stranim. A ukoliko ni to ne može, ne dolazi uopšte s njima u vezu i rešava da radi samo ono što mu donosi korist.

XL Oni koji su znali da se pre svega obezbede od suseda, najprijatnije su s njima živeli u zajednici i za to imali najtvrdje jamstvo. I kako su u punim gutljajima uživali blagodeti zajednice, ne bi ni kukali nad smrću onoga koji bi rano preminuo, kao nad nečim što za-
služuje sažaljenje.

POSLANICA HERODOTU EPIKUR POZDRAVLJA HERODOTA

*O nužnosti da se učenje na različan način približi
različnim skupinama čitalaca (35-37a)*

Za one, Herodote, koji ne mogu tačno da prouče svaku stvar, što sam o prirodi napisao ili ne, mogu da pročitaju veće knjige koje su o tom napisane, sastavio sam izbor celokupne materije, da bi mogli dovoljno pamtit i najosnovnija učenja, a i da bi u različnim prilikama umeli sebi pomoći u glavnim stvarima, ukoliko se bave naukom o prirodi. A i oni koji su već dovoljno napredovali u pregledu svega treba da se podsete na elementarni nacrt celokupne materije. Jer često nam je potreban opšti pogled, pojedinosti nisu nam jednako potrebne. Treba, dakle, posegnuti i na opšti pogled i trajno ga zadržavati u pamćenju, tako da možemo ne samo imati pregled glavnih stvari nego i tačno određivati same pojedinosti, pošto smo jednom pravilno shvatili stvari u najopštijem nacrtu i pamtili ga. Jer i za najboljeg poznavaoča u svakom tačnom određivanju presudno je to da pregled primenjuje kako treba, time što sve svodi na najprostije elemente i izraze. Jer nije moguće da se poznaje gusta masa povezanog sistema svega, ako čovek ne može da sve potpuno obuhvati kratkim oznakama što bi se i pojedinačno moglo odrediti.

Kako taj postupak donosi korist svima koji su dobro upoznali nauku o prirodi, ja sam, podstičući na nepre-

kidnu aktivnost u nauci o prirodi i nalazeći u takvu životu pre svega spokojstvo, napisao za te i takav izvod i elementaran nacrt svega svog učenja.

Metodska načela naučno-filosofijskog proučavanja:

1) Smisao reči mora jasno odgovarati njihovu prvobitnom značenju; 2) čulna opažanja, predstave i osećanje moraju se pouzdano uzimati kao evidentni (37b – 38a).

Pre svega, Herodote, treba da shvatimo šta znače reči, da bismo na njih mogli svesti mišljenje ili pitanja ili teškoće i zatim ih ocenjivati; jer inače sve izmiče sudu pored svih naših objašnjenja i gubi se u neograničenom, ili dobivamo samo prazne reči. Jer, kod svake reči moramo gledati na njen prvobitni smisao i ne treba nikakva dokazivanja, ako želimo da imamo čvrstu tačku da na nju možemo svesti pitanje ili teškoću ili mišljenje.

Osim toga, sva ispitivanja moramo vršiti u saglasnosti sa čulnim opažanjima ili uopšte sa datim uviđanjima ili s kojom drugom rasuđivačkom moći, a isto tako i sa datim osećanjima, da imamo oslonac za tumačenje onoga što dolazi i što je nepoznato. Kad nam sve to postane jasno, onda možemo stvoriti svoje shvatanje onog što nam je nepoznato.

Tri načela kosmologije: 1) ništa ne postaje ni iz čega; 2) ništa ne postaje ništa; 3) masa svega ostaje postojana (38b – 39a)

Prvo: ništa ne postaje ni iz čega. Jer inače bi sve postajalo iz svega, a da mu ne bi trebalo nikakva semena. I kad bi ono što nestaje propadalo ni u šta, onda bi već sve stvari propale, jer ne bi bilo onoga u što bi se rasturale.

Zatim, i sve je uvek bilo onakvo kakvo je sada i uvek će tako biti. Jer ništa ne postoji u što bi se ono promenilo. Jer osim svega nema ničega što bi u njega moglo prođeti i promenu izazvati.

Tela i prazno (39b – 41a)

Zatim (to on uostalom kaže i u *Velikom izvodu* i u prvoj knjizi svog spisa *O prirodi*) sve se sastoji iz tela i praznog. Jer da tela postoje, to u svakom pojedinom slučaju svedoči čulno opažanje, iz kojeg se kao što sam ranije rekao, razmišljanjem mora zaključiti na nepoznato. Jer kad s druge strane ne bi bilo onoga što obeležavamo kao „prazno“, „prostor“, „nedodirljivu prirodu“, onda ne bi bilo ničega gde bi tela bila, i u čemu bi se kretala onako kao što vidimo da se kreću. Osim ovog dvoga (tj. tela i prostora) ništa se ne može ni samo zamisliti, ni pojmovno ni analogno pojmovnom; jer ovo dvoje (tela i prostor) uzimaju se kao celokupne prirode a ne kao njihova stanja i osobine.

Zatim: od tela (to on kaže i u prvoj knjizi spisa *O prirodi*, kao i u četrnaestoj i u petnaestoj knjizi i u *Velikom izvodu*) jedna su spojevi, a druga onakva iz kojih su napravljeni spojevi. Ova su (atomi) nerazdeljiva i nepromenljiva, ako inače sve ne treba da se rasturi u ono čega nema, nego u rasturanjima spojeva ostaje postojano, jer je po svojoj prirodi puno i bez mogućnosti da se nekud ili nekako rasturi. Tako sastavni pradelovi moraju biti nerazdeljive telesne suštine.

Neograničenost svega (41b – 42a)

Zatim: sve je neograničeno, jer ono što je ograničeno, ima neku krajnost. A krajnost uvek pretpostavlja pored sebe nešto drugo sa čime može da se poredi. A što nema nikakve krajnosti, nema ni granica. A što nema granica, jeste neograničeno a ne ograničeno.

Zatim: sve je neograničeno s obzirom na mnoštvo tela i na veličinu praznog prostora. Jer kad bi prazno bilo neograničeno, a telá bio ograničen broji, onda se tela nigde ne bi mogla smiriti, nego bi se rasuta kretala po beskonačnom prostoru, jer ničega ne bi nalazila što bi ih zaustavilo i sudarom dovodilo u stanje miro-

vanja. A kad bi s druge strane prazni prostor bio ograničen, onda za neizbrojna tela ne bi bilo skloništa.

Neograničena različnost atoma (42b)

Osim toga, nerazdeljiva i gusta tela, iz kojih nastaju spojevi i u koja se rasturaju, jesu nepregledna u različnostima svojih oblika. Jer nije moguće da tako velike različnosti (u sastavljenim stvarima) nastaju iz istih preglednih oblika. I pri svakom uobličavanju broj sličnih tela jeste prosto neograničen, a po svojim razlikama ona nisu prosto neograničena, nego samo nepregledna. (Jer, kao što dole kaže, ni deljenje ne ide u beskonačno, nego prestaje, budući da se kvaliteti menjaju, jer bi se atomi i po svojoj veličini morali izbaciti u beskonačno).

Beskonačno kretanje atoma (43-44)

A kreću se atomi neprestano celo vreme (a dole kaže da se i jednakom brzinom kreću, jer prazni prostor pokazuje jednaku prilagodljivost ne samo prema najlakšem nego i prema najtežem atomu), i jedni padaju upravno, a drugi nagnuto, kad preplitanjem dođu u kos položaj ili ih okružuju oni koji se prepliću. Jer to s jedne strane izaziva priroda praznog, koja razdvaja svaki pojedini atom, jer ne može zaustaviti kretanje, a s druge strane, tvrdoća svojstvena atomima izaziva odbijanje, ukoliko preplitanje dopušta povlačenje iz sudara. Tome nema početka, jer su atomi i prazno večiti. [Ali dole (§ 54) kaže da atomi nemaju ni kvaliteta, nego samo oblik, veličinu i težinu. A boja se menja – kaže u spisu *Dvanaest stihija* – već prema položaju atoma. A i ne pripada im ma koja veličina (§ 55). Atom bar još nikad nije viđen čulnim opažanjem (§ 56). Sholija].

Beskonačan broj svetova (45)

Sve što je dosad rečeno daje dovoljnu osnovu da proniknemo u prirodu stvari.

Zatim: ima i neizbrojnih svetova, od kojih su jedni slični našem svetu, a drugi neslični. Jer atomi, kojih je broj beskonačan, kao što smo gore pokazali, kreću se i u najdalju daljinu. Jer onakvi atomi iz kojih bi jedan kosmos mogao nastati ili se njima mogao stvoriti, ne troše se na jedan jedini svet ni na ograničen broj svetova, ni na one koji su slični našem svetu ili različni od njega. Ništa nam, dakle, ne smeta da prihvatimo neograničen broj svetova.

Postanak i osobine otisaka stvari koji izazivaju utiske vida (46-52a)

A ima i otisaka koji su jednakog oblika kao i čvrsta tela, ali finoćom daleko prevazilaze opažljive stvari. Jer nije nemoguće da u atmosferi nastaju takva odvajanja, zatim podesne prilike za izrađivanje udubljenja i tananosti i, naposljetku, oticaji, koji zadržavaju isti položaj i isto mesto koje su imali i u čvrstim stvarima. Te otiske nazivamo slikama. Njihovo kretanje kroz prazni prostor savlađuje, budući da im se ništa ne protivstavlja što bi ih moglo sprečiti, svako moguće rastojanje u nesvatljivo kratkom vremenu. Jer postojanje ili nepostojanje otpora liči na ono što zovemo sporošću ili brzinom. Pa ipak, u smislu umom saznatljivog vremena telo koje se kreće ne pojavljuje se istovremeno na različnim mestima – jer to se ne može zamisliti – i to mada ono u čulno dokučivom vremenu istovremeno stiže ma s kojeg se mesta u neograničenom ono odvojilo u času kad primećujemo njegovo kretanje. Jer ipak će biti nešto što liči na prepreku, mada smo svi dosad brzinu vremena smatrali kao neometanu. Korisno je i ovaj osnovni stav zadržati u pameti.

Zatim, činjenice čulne pojave nikako ne protivreče pretpostavci da slike imaju finoću koju ništa ne nadmaša. Zato one imaju i nenadmašnu brzinu, jer one svugde nalaze prikladan prolazak, tako da njihov oticaj ne nailazi ni na kakve ili samo na male prepreke, dok im odmah nešto smeta kad su mnogobrojne ili neograničene.

Osim toga, postanak slika dešava se istovremeno s mišlju. Jer oticanje s površine tela dešava se neprekidno a da se ne primećuje, jer uvek dolazi naknada. Pri tome slika koja otiče zadržava položaj i poredak atoma na čvrstom telu dugo vremena, mada se ponekad pomete; i iznenada u atmosferi nastaju sastavljena, budući da telesna masa za ispunjavanje u pravcu dubine nije nužna. A ima i drugih načina postojanja takvih prirodnih tvorevina. Jer ništa od toga ne protivreči čulnim opažanjima, ako neko obrati pažnju na to kako nam čulno opažanje može predati očevodne uviđaje i uticaje spoljašnjih stvari na nas: i A treba imati na umu i to da nešto od spoljašnjih stvari ulazi u nas, što utiče da vidimo oblike i što postaje predmet našeg mišljenja. Jer spoljašnje stvari nikad ne bi mogle otisnuti svoju prirodu, ni prirodu svoje boje ili svojeg oblika pomoću vazduha između nas i njih ili pomoću zraka ili nekih drugih strujanja koja od nas dolaze k njima, kao što se to dešava onda kad od predmeta ulaze u nas izvesni otisci koji su jednakog oblika i jednake boje kao i oni, i u prikladnoj veličini prodiru u naše oko ili u mišljenje, i to velikom brzinom; i kad baš time izazivaju i predstavu o jedinstvenom i u sebi čvrsto povezanom predmetu i održavaju celokupnost kvaliteta od svojeg izlazišta. Ukoliko im njihanje atoma u dubinskoj dimenziji čvrstog tela daje prikladan oslonac.

I ma koju mi predstavu ili o obliku ili o slučajnim osobinama dobili otiskom u našem duhu ili u našim čulima, to je zaista oblik čvrsta tela, kako on nastaje prema zgušnjavanju ili isparavanju slike u određenom toku.

A obmana i zabluda uvek leže samo u onom što se dodaje u mislima, a to treba da sačeka potvrdu ili ne-

pobijanje i dalje se ne potvrđuje ili se pobija. Jer s jedne strane, predstave koje takoreći primamo u se kao otiske i koje nastaju ili u snu ili pri nekojem drugom radu mišljenja ili ostalih moći rasuđivanja ne bi nikad ličile na stvari koje obeležavamo kao stvarne i istinite kad u stvari takvih stvari ne bi ni bilo; a s druge strane ne bi bilo zablude kad ne bismo u sebi nalazili i neko drugo kretanje, koje stoji u vezi sa zamišljanjem i poimanjem, ali je opet i od ovog različno. Tim kretanjem (koje stoji u vezi sa zamišljanjem i poimanjem), ako nema nikakvih svedočanstava za njega ili protiv njega, nastaje zabluda; a ima li svedočanstava za njega ili protiv njega, onda nastaje istina. I toj tvrdnji treba naročito pridavati važnost da bismo predupredili da s jedne strane, merila koja su zasnovana na vidljivoj izvesnosti budu trošna, a s druge strane, da se zabluda smatra za jednako pouzdanu kao istina i da na taj način sve pomereti.

Postanak slušanja i mirisanja (52b-53)

I slušanje nastaje nekom vrstom strujanja koje proizlazi od predmeta što zvuči ili se razleže ili trešti, ili nekim drugim osetom sluha. Ovo strujanje rastura se na istovrsne skupine, koje zadržavaju izvesno kvalitetsko srodstvo jedna s drugom i isto tako naročitu jedinstvenost, koja ukazuje na predmet kao izvor strujanja i redovno izaziva opažanje koje odgovara ishodištu, ili onde gde to nije slučaj samo ukazuje na dolazak nečeg spoljašnjeg. Jer bez kvalitetskog srodstva koje se odande prenosi ne bi moglo nastati takvo opažanje.

Ne sme se, dakle, misliti da sam vazduh uobličava odaslani zvuk ili i istovrsne skupine atoma – jer mnogo toga nedostaje da bi ovo na taj način moglo uticati na ono, nego da udarac koji u nama nastaje pri odašiljanju zvuka odmah izaziva skupine atoma koje proizvode daholiki strujanje, tako da u nama nastaje oset slušanja.

A i o mirisu treba misliti da on isto tako kao i sluh nikad ne bi mogao izazvati oset kad ne bi od predmeta dolazile izvesne skupine atoma koje u sebi ujedinjuju sve uslove da baš taj čulni organ stave u kretanje, jedne na zamršen i neprijatan način, a druge na nezamršen i privlačan način.

Kvalitativna osobenost atoma (54-55a)

Zatim, treba imati na umu da atomi ne nose u sebi nikakvih osobina čulnih stvari osim oblika, težine veličine i onoga što je s oblikom nužno vezano. Jer svaka se osobina menja, ali atomi se ne smenjavaju. Jer pri rasturanjima sastava uvek mora ostati nešto postojano i nerazrešivo, što čini da ono što se menja ne prelazi u ono čega nema niti nastaje iz onog čega nema, nego uopšte premeštanjima, a ponekad i prilaženjem i odlazanjem. Zato ono što se premešta mora biti neprolazno i po svojoj prirodi nepodložno ikakvoj promeni, ali ima i atomskih skupina i stanja koji su isto tako trajni. Jer i u preobličavanjima koja se oduzimanjem dešavaju pred našim očima oblik se uzima kao ono što je njima svojstveno, a osobine, kao što je to slučaj kod oblika, ne ostaju u onom što se menja, nego iz celokupnog tela odlaze i propadaju. Ono što ostaje dovoljno je da u spojevima proizvodi razlike. Jer nužno je da nešto ostane i da se sačuva od prelaska ni u šta.

Veličina atoma (55b-57)

Osim toga, ne sme se misliti da se u atoma nahodi svaka veličina, jer tome se protivi svedočanstvo čulnih stvari. Ali opet moramo verovati u izvesne razlike u veličini. Jer ako je ovo slučaj, onda se ono što se dešava u oseta i opažanja može bolje objasniti. Da svaka veličina postoji, s jedne strane nije nužno za ostvarenje kvalitetskih razlika, a s druge strane morali bi onda

sve do nas dolaziti i vidljivi atomi. Ali to nam je viđenje uskraćeno, a nikako se ne može ni zamisliti kako bi uopšte mogao postojati vidljiv atom.

Osim toga, ne sme se misliti da u ograničenom telu ima neizbrojnih atoma i svih mogućih veličina. Zato se mora odbaciti ne samo deljenje u beskonačno u pravcu sve manjeg, da ne bismo sve razdrobili i da kraj (neograničeno) velikih agregatnih masa ne bismo bili primorani da razdrobljavanjem biće pretvorimo u nebiće. Osim toga, ne sme se misliti ni to da se u ograničenim stvarima može dešavati prelazak u neograničeno, pa bilo to i u pravcu sve manjeg. Jer ako neko kaže da se u nekoj stvari nalaze neizbrojne čestice i to ma koje veličine, to se nikako ne može zamisliti. Jer kako bi to moglo biti još ograničena veličina? Ta ipak je jasno da mora biti beskonačno mnogo čestica određene veličine; uzme li se da su one koje god veličine, onda bi i veličina išla u beskonačno. I kako ono što je ograničeno ima neku shvatljivu krajnost, iako ona nije vidljiva, onda se ono što sleduje mora zamišljati kao slično, i ako se taj hod produžuje, mora se naposljetku u mišljenju doći do neograničenog.

Učenje o najmanjem minimumu (58-59)

I najmanje što se pojavljuje u čulnom zapažanju treba zamišljati da nije ni slično onom što ima promene a ni sasvim neslično ovom, nego kao da ima nešto zajedničko s onim što je promenljivo, samo što se ne mogu razaznati delovi. Ali ako pomislimo da zbog sličnosti koja proizlazi iz te veze (s onim što je promenljivo) možemo saznati jedan njegov deo ili ovde ili onde, onda se jednakost ne odnosi na obe strane, nego samo ili na ovu ili na onu stranu.

I vidimo, počinjući od prve, kako te najmanje opažljive čestice postoje kao niz a ne na istoj tački, i ne dodiruju jedna drugu određenim delovima, nego samo u svojoj naročitoj osobenosti odmeravaju veličine, veće

kao veće i manje kao manje. Slično tome – moramo smatrati – ponaša se i ono što je u atomskoj oblasti najmanje. Jer očividno je da se ovo malinom razlikuje od onoga što je vidljivo u čulnom opažanju, ali ima iste odnose na obema stranama. Jer na osnovu ovog odnosa prema vidljivim stvarima objasnili smo da atom ima veličinu, samo smo nešto maleno u njegovoj malini duboko spustili. Zatim ono što je najmanje i nedeljivo treba shvatiti kao granice linija (tj. tačke) koje iz sebe kao prvog daju merilo za ono što je veće i manje pri teorijskom proučavanju nevidljivog. Jer veza između tih tačaka i onog što je nepromenljivo (tj. atoma) dovoljna je da dosadašnje prikazivanje završimo. Da bi se oni mogli ujediniti time što bi dospeli u kretanje, to nije moguće.

Kretanje atoma (60–62)

Zatim, kad je reč o beskonačnom, ne smeju se primenjivati pojmovi o onom što je gore i dole, kao da ima nešto što je najviše i najniže. U pravcu prema beskonačnom iznad naše glave, gde god mi stajali, to najviše nikad nećemo opaziti. I ono što treba da bude najniže na zamišljenom putu u beskonačno, bilo bi u odnosu prema istom stajalištu u isti mah gornje i donje. To se nikako ne može zamisliti.

Treba, dakle, prihvatiti jedno kretanje koje se zamišlja u pravcu prema gore u beskonačno i kao jedno kretanje ono koje ide dole, ma ono što se od nas kreće gore u prostore iznad naše glave i deset hiljada puta došlo je do nogu onih koji se nalaze gore i, obratno, ono što se od nas kreće dole, na glavu onih koji se nalaze dole. I pored toga, celokupno kretanje zamišlja se kao kretanje koje se vrši u beskonačno, i to kao jedno protivstavljeno drugom.

Zatim, nužno je i to da atomi budu jednake brzine kad u svom kretanju kroz prazan prostor ne nailaze ni na kakav otpor. Jer ni teški neće se brže kretati nego

mali i laki, bar kad im ništa ne stoji na putu, a ni mali brže nego veliki, mada svuda nalaze pogodan prolaz; samo ni veliki ne smeju nailaziti ni na kakvu preponu. A i udarom izazvano kretanje prema gore ili u stranu neće se s obzirom na brzinu razlikovati od kretanja prema dole na osnovu sopstvene težine. Jer dokle god se svako od tih kretanja održava u svom stanju, ono će svoje kretanje produžavati brzinom misli, dok ili zbog spoljašnjeg uticaja ili zbog sopstvene težine ne naiđe na otpor tela koje se s njime sudara. Ali što se tiče sastavljenih tela, za jedno će se reći da je brže nego drugo, mada su sami atomi jednake brzine. Jer u sastavima sadržani atomi u najkraćim trenucima neprekidnog vremena kreću se ka jednoj tački; ali se drugi u vremenu koje se saznaje samo mišljenjem ne kreću ka jednoj tački. Jer nalaze dovoljno otpora, dokle god je neprekidnost (kontinuum) kretanja opažljiva čulima. Jer što mi onom što je nevidljivo sopstvenim sudom dodajemo, tj. da i vremena koja se saznaju samo teorijski sadrže u sebi neprekidnost kretanja, to u ovom slučaju nije tačno. Jer istinito je samo ono što stvarno gledamo, ili na osnovu posmatranja mišljenjem pojmimo.

Učenje o duši, njenoj delatnosti i njenu sastavu (63–68a)

Posle toga, oslanjajući se na čulna opažanja i osećaje – jer tako će nastati najpostojanija izvesnost – moramo doći do saznanja da je duša sitnodelno telo koje se prostire na ceo telesni sastav, i da se najpre može uporediti sa dahom koji je pomešan s toplotom, i slična je čas toploti, čas dahu. Ima njen određen deo koji naročito svojom finoćom odudara od ostalih dvaju i baš time stoji u još tešnjoj vezi s ostalom telesnom masom. A sve to pokazuju snage duše i osećaji i laka kretanja i razmišljanja i sve što, kad ga uzimamo, izaziva smrt.

A treba imati na umu i to da je duša glavni činilac koji izaziva čulno opažanje. Ali za to ne bi ona bila sposobna kad je na neki način ne bi u tom pomagala osta-

la telesna masa. Ali ostala telesna masa, koja joj vrši tu službu, i sa svoje strane učestvuje u takvoj osobini, doduše ne u svemu onom što ona ima. Zato ona nema nikakva čulna opažanja čim duša ode. Jer u nje same nema te sposobnosti, nego je pribavlja za nešto drugo što je zajedno s njome nastalo. Ovo drugo, čim je na osnovu razvijene sposobnosti u kretanju usavršilo u sebi sposobnost opažanja, i telesnoj masi, na osnovu susedstva i uzajamne veze, omogućilo je učešće u osećanju, kao što sam rekao. Zato duša, dokle god boravi u telu, nikad neće biti bez osećanja, ako i otpadne ma koji drugi deo; štaviše, ma što od nje propalo, kad se sasvim ili delimično rasturi ono što je pokriva, ona će sačuvati osećanje dokle god uopšte traje. A ostala telesna masa, koja se očuva sasvim ili delimično, nema više nikakva osećanja kad otpadne onaj broj atoma koji pripada suštini duše. Kad se rastura celokupna atomska masa, rastura se i duša i nema više istih sposobnosti te se više i ne kreće, nema, dakle, ni moći opažanja. Jer nemoguće je zamisliti da ta moć doista opaža kad nije više u ovom sastavu i ne vrši takva kretanja, tj. kad ono što dušu pokriva i što je okružuje nije više takvo kakvo je sada i u čemu ona vrši baš takva kretanja.

(On to kaže i na drugim mestima i da se ona sastoji od veoma glatkih i veoma okruglih atoma, koji se veoma razlikuju od ognjenih atoma; i jedan deo njen nema razuma i prostire se po ostalom telu; a razumni deo duše ima svoje mesto u grudima, kao što proizlazi iz uzbuđenja, straha i radosti. San se pojavljuje kad se po celom telu rasuti duševni delovi drže zajedno ili se rasture i potom padaju zajedno s onima koji nalaze prolaz k njima. Seme se izliva iz celog tela. Sholija.)

Osim toga, moramo razumeti i pojam o netelesnom (on se odnosi na uobičajenu upotrebu reči. Sholija), uzimajući reč najviše za ono što postoji samo po sebi. Ali netelesno kao nešto što postoji po sebi ne može se zamisliti osim prostora. Ali ono što je prazno ne može ni dejstvovati ni doživljavati uticaj, nego telima daje samo mogućnost da se kroz njega kreću. Ko dakle kaže

da je duša netelesna govori koješta. Jer ne bi mogla ni vršiti ni doživljavati uticaj kad bi takva bila. Ali u nje očevidno nalazimo oba ta stanja.

Ako sva ova razmatranja o duši primenimo na strasti i opažanja i setimo se onog što smo rekli u početku, videćemo da su ona u svojim nacrtima dovoljno jasna da nam dopuštaju da, polazeći od njih, pouzdano tačno odredimo i pojedinosti.

Učenje o onom što postoji po sebi, i o propratnim pojavama (68b-71)

Ali i oblici, boje, veličine, težine i što je još rečeno o osobinama tela, ili o svima telima ili o vidljivim i o onima koja se saznavaju opažanjem, sve to ne sme se shvatiti ni kao prirode koje postoje po sebi (jer to je sasvim neodrživa misao) ni misliti da one uopšte ne postoje, ili da su na neki drugi način nešto netelesno što prijanja za telo, ili delovi tela. Štaviše, mora se misliti da celo telo iz svega toga dobiva svoju večitu prirodu, ali ne tako kao da bi ono iz toga bilo sastavljeno – kao kad se, na primer, iz samih skupina atoma stvara veći spoj, ili iz prvobitnih čestica ili iz delova celine koji su manji nego neka takva celina – nego samo, kao što kažem, u smislu da celokupno telo iz svega toga dobiva svoju večitu prirodu. I sve te osobine jesu takve da vode do naročitih posmatranja i saznanja, ali u vezi sa celinom a da se od ove ne mogu odvojiti. Jer telo samo po merilu celokupne predstave i dobiti je svoju oznaku.

Zatim, za tela se vezuje, a da ne postaje trajna osobina, nešto što ne pripada ni nevidljivom a nije ni netelesno. Kad za to prema pretežnoj jezičkoj upotrebi uzimamo reč „simptomi”, onda time objašnjavamo da ti simptomi nemaju ni prirodu celine, što mi u njegovoj u jedinstvo zbijenoj masi zovemo telom, a ni prirodu trajnih osobina, bez kojih se jedno telo ne može zamisliti. S druge strane, ne sme se ono uzimati ni za nešto

samostalno (jer se to ne može zamisliti ni u ovih pojava ni u trajnih osobina), nego se te pojave moraju shvatiti kao nešto što one i predstavljaju svojom pojavom, kao simptomi, tj. kao slučajne osobine tela, koje telo niti prate trajno niti imaju položaj prirode koja postoji po sebi, nego ih posmatramo u njihovoj osobenosti koju određuje samo opažanje.

Učenje o vremenu (72-73a)

Zatim, veliku pažnju treba obratiti i na ovo. Vreme se ne može ispirivati kao ostale stvari u kojih proučavamo ono što je osnovno i to svodimo na pojmove koje smo sami u sebi sagledali, nego baš onu očevidnost na osnovu koje govorimo o dugom ili kratkom vremenu moramo upoređivati s onim što je srodno i tako stvar poimati. I ne smeju se uvoditi ni jezičke oznake kao tobože bolje, nego se treba držati onih koje su za to uobičajene, niti se o vremenu sme izricati nešto drugo kao da ovo ima drugu istu suštastvenost kao vreme u svojoj osobitoj prirodi (jer i to neki čine), nego se svojim rasuđivanjima moramo držati samo onoga čime vezujemo tu osobenost i na čemu je merimo.

Jer ni tu ne treba nikakvo dokazivanje, nego samo pažljivosti da vreme vezujemo sa danima i noćima i s njihovim delovima, a isto tako i sa osećanjima i neosećanjima, sa kretanjima i mirovanjima, pri čemu kao simptom koji je svojstven tim pojavama dodajemo u mislima baš ono što zovemo vremenom.

(To on kaže i u drugoj knjizi spisa *O prirodi* i u *Velikoj epitomi*. Sholija.)

Učenje o svetovima i njihovu postanku (73b-74)

Uz ovo što je rečeno treba imati na umu da su svetovi i svaka ograničena atomska tvorevina, koja je istovrsna s onm što se često posmatra, postali iz besko-

načnog, time što su se sve te mase telesne izdvojile iz osobitog skretanja atoma, kako veće tako i manje, i sve se one ponovo rasturaju, jedne brže, druge polaganije, jedne ovakvim, druge onakvim uticajem.

Jasno je i to da...

(Očevidno je da time svetove oglašava i za prolazne, jer se njihovi delovi menjaju. A na drugom mestu kaže da zemlju nosi vazduh. Sholija).

Osim toga, ne sme se misliti ni to da svetovi nužno imaju jedan te isti oblik (u dvanaestoj knjizi spisa *O prirodi* on ih naziva različnim: jedni imaju oblik lopte, drugi oblik jajeta, i ostali opet drugi oblik; ali ne može se prihvatiti svaki, ma koji oblik), a ni to da ima živih bića koja su iz beskonačnog izdvojena sasvim za sebe -- dakle da nemaju sebi ravnih -- jer niko ne bi mogao dokazati da u jednom svetu takva i takva oblika ima izvesnih vrsta semenja ili ih nema, iz kojih nastaju živa bića i biljke i sve ostalo što se vidi, a to u drugom svetu ne bi bilo moguće. Na isti način možemo nalaziti i njihov dalji razvitak. I to na isti način nalazi svoju primenu i na zemlji.

Učenje o postanju kulture, naročito postanju jezika (75-76a)

Pored rečnog, moramo sebi predstaviti i to da su prirodu u mnogim i raznovrsnim odnosima mnoge okolnosti poučile i na nju izvršile pritisak, i da je potom razum tačnije ispitaao ono što mu je priroda pružila, i obogatio pronalascima, u nekim oblastima brže i u nekim sporije, a u nekim epohama i vremenima većim naprecima, u nekim manjim.

Prema tome, i jezičke oznake (reči) nisu isprva postale uredbom, nego sama ljudska priroda, koja u svakog naroda stiže osobite utiske i stvara osobite predstave, na osobit način odašilje vazдушnu struju, kako to iziskuje stanje utisaka i predstava u danom trenutku, i pod uticajem raznih mesnih okolnosti u kojima

narodi žive. Tek postepeno, zajednički su utvrđene osobnosti svakog pojedinog naroda, da bi uzajamne izjave postale manje mnogoznačne i da bi dobile zbijeniji izraz, ponekad su oni koji su o tome imali svest uvodili i njome neopažene predmete i obeležavali ih glasovima, jer su bili primorani da svoje misli saopšte; a slušaoci, rukovođeni sopstvenim razmišljanjem, usvajali su te izraze i tumačili ih u smislu presudnog prouzrokovanja.

Načelne misli iz učenja o nebeskim pojavama (76b-82)

Što se, pak, tiče nebeskih pojava, na kretanje nebeskih tela, na njihova okretanja, na njihova pomračenja, na njihov izlazak i zalazak i na sve što tamo pripada, ne sme se gledati kao na delo jednog upravljača koji uređuje i koji će uređivati i koji u isti mah treba da ima celokupno blaženstvo i prolaznost. Jer poslovi, i brige, i srdnje, i milosti, ne slažu se s blaženstvom, nego pokazuju slabosti, i strah, i zavisnost od okoline. Ne sme se ni verovati da ono što je samo zgrudvan oganj ima blaženstvo, ni da po svojoj volji prima ta kretanja. Nego se njihova puna uzvišenost mora očuvati u svima oznakama što ih primenjujemo na takve predstave, ukoliko iz njih samih ne proizlaze nesaglasnosti s njihovom uzvišenošću. U drugom slučaju, baš nesaglasnost (protivročnost) izazvaće u duši najveću zabunu. Zato se mora prihvatiti i to da su se pri prvobitnom izdvajanju ovih vrtloga u postojanju kosmosa pojavili i ta neobilazna nužnost i periodično ponavljanje kretanja.

Treba zatim imati na umu da je zadatak nauke o prirodi da tačno ispita uzroke najvažnijim pojavama, i da se blaženstvo u ispitivanju nebeskih pojava osniva baš na tome, kao i na proučavanju nebeskih tela posmatranih prema merilu nebeskih pojava i svega onoga što je još srodno s tačnošću posmatranja koja uslovljava blaženstvo.

Osim toga, treba obratiti pažnju na to da u tim

stvarima nema važenja na višestruk način, ni mogućnosti da stvar i drukčije stoji. Jer u neprolaznoj i blaženoj prirodi nema ničega što bi moglo izazvati razdor ili ma kakvo uznemirenje. I da to bezuslovno važi, može se pojmiti mišljenjem.

Što se, pak, tiče samog utvrđivanja činjenica, na primer zalaženja i izlaženja, okretanja i pomračenja nebeskih tela i sličnih pojava, to ništa više ne izaziva blaženstvo saznanja. Stavije, oni koji znaju pojedine činjenice, ali ne poznaju suštinska određenja i vrhovne zakone, jednako su puni straha kao kad ih ne bi znali; možda su oni izloženi još većim nespokojsvima, kad čuđenje izazvano ispitivanjem tih naročitih događaja ne može naći nikakvo rešenje zagonetaka niti ih dovesti do kakva pogleda na red najvažnijih stvari. Zato nalazimo i više uzroka okretanjima, zalaženjima, izlaženjima, pomračenjima i sličnim pojavama, kao i kod pojedinačnih pojava. I pri tim ne treba smatrati da trud oko tih stvari nije dostigao onu tačnost koja vodi našoj umirenosti i našem blaženstvu). I zato uzroke nebeskim pojavama i svemu nevidljivom treba uopšte proučavati tako da pored toga uzimamo u obzir kako se kod nas u više mahova slično dešava i kako se preziru oni koji u jednu ruku ne saznaju ono što se svagda nalazi samo u jednom obliku ili se dešava, a u drugu ruku ni ono što se zbiva na mnogostruk način, jer previđaju predstave koje proizlaze iz mnoštva distancija i, naposljetku, uopšte ne znaju u kojim slučajevima duhovno spokojstvo nije moguće, a u kojima je sasvim moguće. Ako, dakle, mislimo da se nešto može dogoditi i ovako i na drugi način, jer smo baš to shvatili da se ono može dešavati na višestruk način, steći ćemo spokojstvo, isto onako kao kad znamo da se to dešava na osobit način.

Pored svega toga, treba još imati na umu i ovo: najteža uznemirenost ljudskih srca izrasta otuda što se ta nebeska bića smatraju za blažena i neprolazna i što im se u isti mah pripisuju želje, radnje i načini dejstvovanja koji s tim njihovim odlikama ne stoje u skladu;

ovom se kao remetni momenat pridružuje stalno očekivanje i naslućivanje nekog večnog straha, izazvanog uticajem mitova, ili i strah od bezosećajnosti u grobu, kao da ona ima nekakva značaja za nas; zatim, okolnost da se u to stanje ne dolazi na osnovu jasnih pojmova nego nekom podešenošću u kojoj nema rasuđivanja. Otuda proizlazi da čovek doživljuje istu ili još intenzivniju uznemirenost ako ne ograničava ono što je strašno, kao što bi bio slučaj kad bi o tom imao određena shvatanja. Ali nepomućenost nastaje onda kad se čovek oslobodio od svega toga i postojano misli na celinu i na ono što je najvažnije.

Zato treba obraćati pažnju na sadašnje duševne pokrete i na opažanja, i to onde gde je reč o zajedničkom na zajednička, a gde je reč o vlastitom na vlastita, kao i na svu jasnost rasuđivačke moći za svaki pojedini slučaj. Jer ako na to pazimo, onda ćemo pravilno naći uzrok našem nemiru i strahu i osloboditi se njih kad sebi objasnimo uzroke nebeskim pojavama i svemu onom što ih prati i što ostalim ljudima zadaje veoma velik strah.

Završetak (83)

Ovim si, Herodote, dobio kratak nacrt glavnih učenja o prirodi svemira. Ako se prijatelji budu pridržavali ovog učenja s najvećom tačnošću, ono će, ako neko i ne počne dalje da prouči svaku pojedinost, ipak zadobiti neuporedivo jak uticaj na ostale ljude. Jer ono će moći objasniti mnoge stvari iz onoga što sam u svome celokupnom proučavanju jasno izložio; i onome ko ga zadrži u pamćenju, ovaj nacrt pružaće trajnu pomoć. Jer on je takav da će i oni koji su već dovoljno ili sasvim prodrli u pojedinosti, svoja proučavanja celokupne prirode s najvećim uspehom produžiti ako se oslone na posmatranja ove vrste; a svi oni koji još ne pripadaju poznavaucima koji su sve savladali moći će na osnovu onoga što ovde rekoh i bez pomoći žive reči, u najkraćem vremenu steći pun pregled glavnih učenja i zadobiti duhovno spokojstvo.

POSLANICA MENEKEJU EPIKUR POZDRAVLJA MENEKEJU

Uvod. Nužnost filosofije za svako doba starosti (122)

Ni kad je neko mlad neka ne okleva da se bavi filosofijom, ni kad je star neka ne sustaje u filosofiranju. Jer ni za koga nije suviše rano i ni za koga suviše kasno da se stara za zdravlje svoje duše. A ko tvrdi da ili još nije vreme za filosofiranje ili da je vreme već prošlo, liči na onoga koji tvrdi da za blaženstvo vreme ili nije došlo ili ga više nema. Zato i mladić i starac treba da filosofiraju, jedan da se u starosti podmladi dobrima radujući se onome što je prošlo, a drugi, da istovremeno bude i mlad i star jer ne boji se onoga što će doći. Treba, dakle, da se staramo za ono što stvara blaženstvo: jer ako je ono tu, onda imamo sve, a nije li ono tu, onda činimo sve da ga steknemo.

Učenje o bogovima; njihovo blaženstvo i njihova neprolaznost. Lažna mišljenja ljudi (123-124a)

Na što sam te neprestano podsticao, to i čini i vežbaj se u tome, smatrajući da se osnovi blažena života sastoje u ovom:

Pre svega: smatraj boga kao neprolazno i blaženo biće, onako kako i opšte mišljenje o bogu kazuje, i ne

odaj ništa što bi njegovoj neprolaznosti bilo strano ili njegovoj blaženosti neprilično. Misli o njemu da je istina sve što može obezbediti njegovo blaženstvo i njegovu neprolaznost. Jer bogovi postoje; i jasno je saznanje o njima. Ali nisu onakvi kako ih ljudi sebi predstavljaju, jer kako ih ljudi zamišljaju, oni takvi ne mogu postojati. Nije bezbožan onaj ko poriče bogove svetine, nego onaj ko bogovima pripisuje ono što svetina o njima misli. Jer ono što svetina o bogovima iskazuje to nisu jasni pojmovi, nego kriva naslućivanja. Prema tome iskazivanju, bogovi zlim ljudima nanose najveću štetu a dobrima daju korist. Jer kako su ljudi sasvim savešteniji samo o svojim vrlinama, oni prihvataju samo bića koja na njih liče, a sve što nije takvo, oni smatraju za tuđe.)

Učenje o smrti. Smrt ne treba ni tražiti ni strahovati od nje (124b-127)

Navikavaj se na misao da se smrt nas ništa ne tiče: Jer svako dobro i zlo osniva se na opažanju, a smrt je gubitak opažanja. Zato pravo saznanje da se smrt nas ništa ne tiče omogućava nam uživanje u onom što je smrtno u životu. Jer nam ne dodaje neograničeno vreme, nego nam oduzima čežnju za besmrtnošću. Jer u životu nema ničega strašnog za onoga koji je pravo shvatio da ničega strašnog nema u neživljenju! Stoga je lud onaj ko govori da se boji smrti, ne zato što će mu ona izazivati žalost kad je tu, nego zato što mu žalost izaziva sada ako je pred sobom vidi. Jer ono što nas ne muči kad je zaista tu može u nama izazvati samo ništavan bol kad se samo očekuje.

Dakle, najstrašnije zlo, smrt, ništa nas se ne tiče, jer dokle god mi postojimo, nema smrti, a kad smrt dođe, nas neće više biti. Ona se ne tiče ni živih ni mrtvih; jer živi ne dodiruje, a mrtvi ne postoje više. Velika svetina, doduše, čas izbegava smrt kao najveće zlo, a čas je traži kao prestanak nevolja u životu. Mudrac, naprotiv, niti život odbacuje niti se boji neživljenja. Jer niti mu

je život na dosadi niti smatra da je neživljenje neko zlo. Kao što pri izboru jela ne uzima prosto veću količinu, nego onu koja mu je najprijatnija, tako on i vreme ne uživa ono koje je najduže, nego ono koje je najprijatnije.

A ko opominje da mladić treba lepo da živi, a starac lepo da umre, taj je lud ne samo zato što je život takav da ga vredi voleti, nego i zato što je briga za pohvalan život isto što i briga za pohvalnu smrt.

Kudikamo gore misli onaj ko kaže:

„Najbolje ne biti rođen –

a kad sam rođen, što brže da odem u Hadove dvore.” Ako on to govori iz uverenja, zašto se onda ne rastane sa životom? Ta bilo mu je slobodno da to odmah učini ako je zaista tvrdnu odluku doneo. Ali ako je to samo podsmevanje, onda je lud što se podsmeva onome što podsmevanje ne podnosi. Treba upamtiti da budućnost nije ni sasvim u našoj vlasti ni sasvim izvan naše vlasti. Onda je nikad nećemo očekivati kao nešto što će pouzdano dogoditi, ni očajavati kao nad nečim što se neće dogoditi.

O prirodnim i ništavnim žudnjama (127b-128)

Potom, treba voditi računa o tome da su jedne požude prirodne, a druge ništavne. Od prirodnih jedne su nužne, a druge samo prirodne. Od nužnih naposljetku jedne su nužne za blaženstvo, druge za telesnu prijetnost, a treće za sam život. Nepomučeno posmatranje tih stvari čini da znamo šta treba odabrati i čega se treba kloniti radi telesnog zdravlja i nepomučnog duševnog spokojsva, jer je to svrha blaženog života. Radi toga sve činimo: da ne osećamo ni bol ni strah. A kada to jednom postignemo, prestaje svaka bura u duši, jer tada živo biće ne treba više da ide za nečim što mu nedostaje, i da traži nešto drugo što bi mu izazvalo i obezbedilo osećanje kako duševnog, tako i telesnog zdravlja. Jer onda nužno tražimo zadovoljstvo kad nas odsustvo zado-

voljstva boli. A kad nas ništa ne boli, onda zadovoljstvo i ne tražimo.

O zadovoljstvu i njegovu odnosu prema bolu (129–130a)

Zato i kažemo da je zadovoljstvo početak i kraj blaženog života. Jer smo saznali da je ono prvo i urođeno dobro, ono je polazište za svako odabiranje i svako izbegavanje, i njemu se vraćamo kad osećanjem kao merilom ocenjujemo svako dobro. I kad je ono prvo i urođeno dobro, zato i ne biramo svako zadovoljstvo, nego se dešava da ponekad preko mnogih zadovoljstava prelazimo kad nam od njih nastaje suviše velika neprijatnost. I za mnoge bolove smatramo da su bolji nego neka zadovoljstva kad posle dugotrajnog podnošenja bolova nastaje veće zadovoljstvo. Samo za sebe, dakle, svako je zadovoljstvo po svojoj vlastitoj prirodi dobro, ali nije svako i predmet našega izbora, kao što je sam po sebi i svaki bol zlo, a ipak ne treba u svakoj prilici kloniti se svakoga bola. Samo tačnim u poređivanjem i odmeravanjem i korisnog i štetnog treba sve to ocenjivati. Jer u izvesnim vremenima i dobro uzimamo za zlo i, obrnuto, zlo za dobro.

O samodovoljnosti. Epikur ne uči razuzdan život (130b–132a)

A i samodovoljnost (autarkiju) smatramo za veliko dobro, ne da u svakom slučaju malim budemo zadovoljni, nego da se, ako nemamo mnogo, zadovoljavamo malim, tvrdo uvereni da izobilje najsladje uživaju oni koji ga najmanje trebaju, i da se sve ono što je prirodno lako se može pribaviti, a što je tašto teško se pribavlja, i da skromne čorbe daju jednako zadovoljstvo kao i raskošna sofras, kad se samo ukloni bol od osećanja gladi, i da hleb i voda izazivaju najveće zadovoljstvo kad ih neko uzima ko ih zaista potrebuje. Navikavanje, dakle, na prostu a ne na suviše obilnu hranu

pribavlja ne samo puno zdravije nego čini čoveka i spremna da podmiruje nužne potrebe života, i sedamo li od vremena do vremena za obilniju sofru, to će u nama stvarati bolje raspoloženje i učiniće da pred čudima sudbine ne budemo plašljivi. Kad, dakle, kažemo da je zadovoljstvo svrha života, ne mislimo time na uživanja oblapornika i na ona koja se sastoje u samom uživanju, i kao što mnogi misle koji to ne znaju i koji se s nama ne slažu ili koji nas naopako shvataju, nego mislimo na stanje u kojem je telo bez bolova, a duša bez uznemirenja. Ni terevenke i buran život, ni uživanje s lepim dečacima i ženama, ni uživanje riba i svega onog što pruža Bogato snabdevena sofras, – sve to ne čini život prijatnim, nego *trezveno razmišljanje* koje ispituje razloge za svako odabiranje i izbegavanje i rastura mišljenja iz kojih najviše nastaje uznemirenje u duši.

Učenje o razboritosti, koja saznaje nužnu vezu između vrlina i zadovoljstva (132b)

Za sve to početak i najveće dobro jeste uvidavnost. Zato je uvidavnost dragocenija i od Filozofije, jer iz nje izrastaju sve ostale vrline, i ona uči da prijatnim životom nije moguće živeti ako se ne živi razboritim, lepim i pravednim životom, ali ni razboritim, lepim i pravednim životom, ako se ne živi životom prijatnim. Jer vrline su vezane za prijatan život, i prijatan život ne može se od njih odvojiti.

Pohvala mudracu koji je sve saznao (133)

Jer koga, na primer, smatraš boljim od onoga koji i o bogovima pobožno misli i koji se smrti uopšte ne boji i koji je o svrsi prirode dobro razmislio i koji je jasno shvatio da se najveća mera dobara lako može po-

stići i njome ovladati, a da najgora zla brzo prolaze i bolovi od njih samo kratko traju? A sudbinsku nužnost koju su neki uveli kao gospodara svega, ismejava (i čak tvrdi da nešto nastaje, dođuše, zbog nužnosti a drugo od slučaja, a nešto od nas, jer nužnost vlada neograničeno, dok je slučaj nepostojan, a što je od nas to je bez gospodara, jer ga može pratiti kako prekora- vanje, tako i pohvala).

O nužnosti i slučaju (134–135a)

Jer bilo bi bolje priključivati se pričama o bogovima, negoli robovati sudbini kako je postavljaju oni čija se filozofija bavi prirodom. Jer one priče ostavljaju nadu da se bogovi mogu da umilostive počastima koje im se ukazuju, a sudbina ima neumoljivu nužnost.

Slučaj, međutim, mudrac ne smatra ni za boga, kako misli svetina (jer bog ništa ne radi bez reda) a ni za nepostojan uzrok (jer ne misli da on daje ljudima dobro ili zlo za blažen život), nego da je ishodište velikih dobara ili zala. Smatra da je bolje razborito biti nesrećan nego bez razboritosti biti srećan. Jer bolje je kad se u radnjama pravilan sud ne ispuni, negoli kad se nepravilan sud slučajem ispuni.

Završetak

O tome, dakle, i o onom što je tome slično, i danju i noću razmišljaj sam i zajedno sa drugima sebi jednakima, pa nećeš nikada, ni na javi ni u snu, biti uznemiren, i živećeš kao bog među ljudima. Jer ni na koje smrtno biće ne liči čovek ako živi među besmrtnim dobrima.

SADRŽAJ

| | |
|--|----|
| Dr Miloš N. Đurić: Epikurov život, njegovo učenje i njegova škola | 5 |
| Osnovne misli | 39 |
| Poslanica Herodotu | 45 |
| Poslanica Menekeju | 63 |

Epikur
OSNOVNE MISLI
POSLANICA HERODOTU
I POSLANICA MENEKEJU

Prevod s nemačkog
Dr Miloš N. Đurić

Za izdavača
Dijana Đereta
David Đereta

Glavni urednik
Petar V. Arbutina

Urednik
Vira Marković

Likovno-grafička oprema
Marina Šlayković

Prvo ĐERETINO izdanje

ISBN 86-7346-498-6

Tiraž
1000 primeraka

Beograd 2005.

Izdavač / Štampa / Plisman

Grafički atelje ĐERETA

Vladimira Rolovića 94a, 11030 Beograd
tel./faks: 011/ 23-99-077; 23-99-078
www.dereta.co.yu, office@dereta.co.yu

Knjižare ĐERETA:

Knez Mihailova 46, tel.: 011/ 30-33-503, 2627-934
Banovo brdo, Dostojevskog 7, tel.: 011/30 58 707, 556-445

Filozofske teme

1. *Miloš Arsenijević: VREME I VREMENA*
2. *Vasilij Vasiljevič Rozanov: OSAMIJENOSTI*
3. *Seren Kjerkegor: PONAVLJANJE*
4. *Epikur: OSNOVNE MISLI*